

*ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΟ ΜΑΘΗΜΑ
«ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ»*

«ΠΡΟΣΗΛΥΤΙΣΜΟΣ ΣΤΙΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ»

Δημοσίευση υπ' αριθμόν 2189

Επιμέλεια: Αντώνιος Γ. Γιαννούκος

Επιβλέποντες: καθηγητής Ανδρέας Δημητρόπουλος
λέκτωρ Σπυρίδων Βλαχόπουλος

Αριθμός Μητρώου: 1340200500056

Εξάμηνο φοίτησης: Δ

Τηλέφωνο: 6978426978

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
<u>Κυριότερες συντομογραφίες</u>	4
<u>Πρόλογος</u>	5
<u>Κεφάλαιο 1^ο- Γενικά στοιχεία για το δικαίωμα θρησκευτικής ελευθερίας</u>	7
1.1- Ιστορική ανασκόπηση	7
1.1.1- Διεθνώς	
1.1.2- Ελλάδα	
1.2- Η θρησκευτική ελευθερία στο Σύνταγμα	11
1.2.1- Αντικείμενο του δικαιώματος θρησκευτικής ελευθερίας	
1.2.2- Περιεχόμενο θρησκευτικής ελευθερίας	
1.2.3- Φορείς και διαστάσεις θρησκευτικής ελευθερίας	
1.2.4- Εφαρμογή	
<u>Κεφάλαιο 2^ο- Προσηλυτισμός</u>	18
2.1- Ιστορική ανασκόπηση	18
2.2- Έννοια προσηλυτισμού	20
2.3- Ο προσηλυτισμός ως έγκλημα	21
<u>Κεφάλαιο 3^ο- Ο θεσμός της οικογένειας</u>	27
3.1- Έννοια οικογένειας	27
3.2- Η οικογένεια στο Δίκαιο	28
<u>Κεφάλαιο 4^ο- Προσηλυτισμός στην οικογένεια</u>	30
4.1- Προσηλυτισμός στην έγγαμη σχέση	30
4.1.1- Έννοια έγγαμης σχέσης	
4.1.2- Εμφάνιση προσηλυτισμού στην έγγαμη σχέση	
4.2- Προσηλυτισμός στη γονική σχέση	31
4.2.1- Έννοια γονικής σχέσης	
4.2.2- Εμφάνιση προσηλυτισμού στη γονική σχέση	
<u>Περίληψη</u>	36
<u>Βιβλιογραφία</u>	37
<u>Νομολογία</u>	39

Κυριότερες συντομογραφίες

ΑΚ	Αστικός Κώδικας
α. ν.	αναγκαστικός νόμος
ΑΠ	Άρειος Πάγος
Αρμ	Αρμενόπουλος (περιοδικό)
β. δ.	βασιλικό διάταγμα
Βλ.	Βλέπε
Γν	Γνωμοδότηση
ΓΟΣΔ	Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο
Δίκη	Δίκη (περιοδικό)
ΕΕΔΑ	Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕλλΔνη	Ελληνική Δικαιοσύνη (περιοδικό)
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
Εφ	Εφετείο
ΕφΕλλΝομ	Εφημερίδα Ελλήνων Νομικών (περιοδικό)
Θέμις	Θέμις (περιοδικό)
ΚΠοινΔ	Κώδικας Ποινικής Δικονομίας
ΚΠολΔ	Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας
ΜΠρ	Μονομελές Πρωτοδικείο
ν.	νόμος
ΝοΒ	Νομικό Βήμα (περιοδικό)
ό. π.	όπου παραπάνω
π. δ.	προεδρικό διάταγμα
ΠΚ	Ποινικός Κώδικας
ΠοινΧρ	Ποινικά Χρονικά (περιοδικό)
ΠΠρ	Πολυμελές Πρωτοδικείο
Σ	Σύνταγμα
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
ΣυμβΠλημμ	Συμβούλιο Πλημμελειοδικών
ΤοΣ	Το Σύνταγμα (περιοδικό)

Πρόλογος

Η ενασχόληση με το πρόβλημα του θρησκευτικού προσηλυτισμού καθίσταται ιδιαίτερα ενδιαφέρον έργο καθώς αναφέρεται στην θρησκευτική συνείδηση του ανθρώπου. Του ανθρώπου που από το λυκαυγές της Ιστορίας προσπαθεί να προσεγγίσει την απόλυτη αλήθεια, την απόλυτη γνώση. Η ύπαρξη της θρησκείας αυτήν ακριβώς την τάση αποδεικνύει. Η διδασκαλία της κάθε θρησκείας αποτελεί προσπάθεια για την ανακάλυψη της αλήθειας. Η προσπάθεια αυτή ούτε είναι δυνατό και ούτε πρέπει να παρεμποδισθεί. Οφείλει όμως να εκδηλώνεται μέσα στα πλαίσια σεβασμού της προσωπικότητας του άλλου, τμήμα της οποίας αποτελεί και η συνείδηση.

Με την παρούσα μελέτη θα καταβληθεί προσπάθεια εξέτασης της εμφάνισης μιας συγκεκριμένης μορφής θρησκευτικής δράσης, του προσηλυτισμού, μέσα στο συνταγματικά κατοχυρωμένο θεσμό της οικογένειας, που αποτελεί τον πρωταρχικό φορέα κοινωνικοποίησης του ατόμου και χώρο ανάπτυξης διαπροσωπικών σχέσεων.

Η ύλη διαρθρώνεται σε τέσσερα κεφάλαια και στο τέλος παρατίθεται σχετική νομολογία.

Ειδικότερα:

- *Στο 1^ο κεφάλαιο θα γίνει λόγος για το δικαίωμα θρησκευτικής ελευθερίας. Κάθε προσπάθεια προσέγγισης του ζητήματος του προσηλυτισμού θα ήταν ελλιπής χωρίς την προηγούμενη αναφορά σε τούτο το θεμελιώδες συνταγματικό δικαίωμα.*
- *Στο 2^ο κεφάλαιο θα εξεταστεί ειδικότερα το πρόβλημα του προσηλυτισμού.*

- Στο 3^ο κεφάλαιο θα γίνει μια αναφορά στο κύτταρο του οργανισμού της κοινωνίας, την οικογένεια, και στις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στα πρόσωπα που την απαρτίζουν.
- Στο 4^ο κεφάλαιο μέσα από την επισκόπηση και της σχετικής νομολογίας θα εξεταστεί ο προσηλυτισμός στο φάσμα των οικογενειακών σχέσεων.

Κεφάλαιο 1^ο

Γενικά στοιχεία για το δικαίωμα θρησκευτικής ελευθερίας

1.1- Ιστορική ανασκόπηση

1.1.1- Διεθνώς

Προβλήματα στις σχέσεις Κράτους και πολίτη στον θρησκευτικό τομέα εμφανίστηκαν όταν τμήμα του κοινωνικού συνόλου αποστασιοποιήθηκε από την καθεστηκυία αντίληψη έναντι του θείου. Η διαφοροποίηση αυτή οδήγησε τις περισσότερες φορές σε συγκρούσεις με το Κράτος, το οποίο λειτουργούσε ως εγγυητής της επίσημης, μέχρι τότε καθολικά αποδεχόμενης, θρησκευτικής αντίληψης¹.

Η πορεία προς τη δέσμευση του Κράτους για σεβασμό των θρησκευτικών πεποιθήσεων των πολιτών ήταν μακρά ενώ ακόμα και σήμερα κανείς δεν είναι σε θέση να υποστηρίξει πως η θρησκευτική ελευθερία αποτελεί αυτονόητο αγαθό παγκοσμίως. Γεγονότα όπως οι τρομακτικοί διωγμοί κατά την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο των χριστιανών οι οποίοι γίνονταν βορά στα θηρία των ρωμαϊκών αμφιθεάτρων, οι καταδικαστικές αποφάσεις της Ιεράς Εξέτασης για θάνατο στην πυρά των «αιρετικών» και η σφαγή χιλιάδων ουγενότων στη Γαλλία τη νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου (23-24 Αυγούστου 1572) αποτελούν γεγονότα που η ιστορία έχει καταγράψει με μελανά γράμματα.

Μολονότι από το 313 μ. Χ. με πρωτοβουλία του Μ. Κωνσταντίνου εισάγεται για πρώτη φορά σε επίσημο κείμενο

¹ Ενδεικτικά αξίζει να αναφερθεί η περίπτωση του Σωκράτη ο οποίος την επαύριο της κατάλυσης του καθεστώτος των Τριάκοντα Τυράνων καταδικάστηκε από την Ηλιαία σε θάνατο διότι δεν αποδεχόταν «οὐκ ἔστι μὲν οὐ πόλις νομίζει θεοῦς οὐτερά δέ καινά δαιμόνια ἐπισηγούμενος».

(διάταγμα Μεδιολάνων) η ιδέα του σεβασμού των θρησκευτικών πεποιθήσεων με την καθιέρωση της ανεξιθρησκείας (για τη σχέση ανεξιθρησκείας και θρησκευτικής ελευθερίας βλ. κατωτέρω) εντούτοις γίνεται δεκτό πως οι εννοιολογικές προϋποθέσεις της θρησκευτικής ελευθερίας εμφανίζονται κατά τον 16^ο αιώνα όταν στην Ευρώπη φαίνεται να συντελείται μια πραγματική κοσμογονία με την Θρησκευτική Μεταρρύθμιση και την αντίδραση στο δικαίωμα του ηγεμόνα να ορίζει την θρησκεία των υπηκόων του (*cuius regio eius religio*)².

Η θρησκευτική ελευθερία κατοχυρώνεται για πρώτη φορά ως πανανθρώπινο δικαίωμα στο άρθρο 16 της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων της Βιργινίας (Bill of Rights) το οποίο όριζε: *«Όλοι οι άνθρωποι έχουν το δικαίωμα να ασκούν ελεύθερα τα της θρησκείας τους σύμφωνα με τις επιταγές της συνείδησής τους»*. Η θρησκευτική ελευθερία προβάλλεται πλέον ως δικαίωμα του ανθρώπου αυταπόδεικτο (*self-evident*) και αναπαλλοτρίωτο (*unalienable*) όπως διακηρύχθηκε λίγες ημέρες αργότερα για την ελευθερία γενικώς με την Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας (Declaration of Independence) της 4^{ης} Ιουλίου 1776³. Λίγο αργότερα, στη Γαλλία κατοχυρώνεται ανεξιθρησκεία καθώς το άρθρο 10 της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη της 26^{ης} Αυγούστου 1789 ορίζει ότι: *«κανείς δεν πρέπει να ενοχλείται για τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις υπό τον όρο ότι οι πεποιθήσεις του δεν διαταράσσουν την καθιερωμένη από το νόμο δημόσια τάξη»*. Το 1791 στην πρώτη τροποποίηση του Συντάγματος των ΗΠΑ του 1787 διατρανώνεται η θρησκευτική ουδετερότητα του κράτους καθώς διακηρύσσεται ότι *«το Κογκρέσο δεν θα ψηφίσει νόμο που να ιδρύει θρησκεία του Κράτους ή που να*

² Βλ. Π. Δ. Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Α, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, β' έκδοση, 2005, σελ. 439

³ Βλ. Αν. Μαρίνος, Τα βασικά της Θρησκευτικής Ελευθερίας, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας 2000, σελ. 16

απαγορεύει την ελεύθερη λατρεία οποιασδήποτε θρησκείας». Πρόκειται για κίνηση που συνδέεται άρρηκτα με τις οδυνηρές ιστορικές μνήμες των πρώτων πουριτανών που έφτασαν στην Αμερική το 1620 διωχθέντες από την Αγγλική Πολιτεία λόγω των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων. Η ίδρυση θρησκευτικά ουδέτερου κράτους στην Αμερική συναρτάται με την αξίωση των πολιτών για αποχή του από παρεμβάσεις στα θρησκευτικά του ζητήματα σε αντίθεση με την περίπτωση της Γαλλίας όπου η καθιέρωση της περίφημης «λαϊκότητας» (*laïcité*) του Κράτους εμφανίστηκε ως αντίδραση στην μισαλλοδοξία και τις συνεχείς επεμβάσεις του Πάπα και της Καθολικής Εκκλησίας⁴. Διατάξεις για τη θρησκευτική ελευθερία εισήχθησαν έκτοτε στα Συντάγματα όλων των πολιτισμένων κρατών⁵.

Η θεμελιώδης σημασία της θρησκευτικής ελευθερίας, την οποία ο Πρόεδρος Ρούσβελτ χαρακτήρισε ως μία από τις τέσσερις ανθρώπινες ελευθερίες στις οποίες βασίζεται ο κόσμος, αναδύεται και μέσα από πλειάδα διεθνών κειμένων, όπως είναι η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της 10^{ης} Δεκεμβρίου 1948 (άρ. 2, 18), η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της 4^{ης} Νοεμβρίου 1950 (άρ. 9), το Διεθνές Σύμφωνο του ΟΗΕ της 19^{ης} Δεκεμβρίου 1966 (άρ. 18), η διακήρυξη της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ της 25^{ης} Νοεμβρίου 1981 για την εξάλειψη όλων των μορφών θρησκευτικής μισαλλοδοξίας, το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα που κυρώθηκε από την Ελλάδα με το ν. 2462/1997, η Διακήρυξη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και Ελευθεριών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 12^{ης} Απριλίου 1989 (άρ. 3 § 2, 4, 5 § 1 και 16 § 2) και ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Συνόδου Κορυφής της Νίκαιας της 7^{ης} Δεκεμβρίου 2000 (άρ. 10).

⁴ Βλ. Αν. Μαρίνος, *Θρησκευτική Ελευθερία*, Αθήναι 1972, σελ. 94

⁵ Βλ. Π. Δ. Δαγτόγλου, *ό. π.*, σελ. 440

1.1.2- Ελλάδα

Ήδη από την εποχή της τουρκοκρατίας ο ρηξικέλευθος συγγραφέας Ρήγας Φεραίος με το άρθρο 3 της «Διακήρυξης» του προβάλλει την αρχή της ισότητας και το άρθρο 7 του «Πολιτεύματος» του διακηρύσσει την θρησκευτική ελευθερία.

Τα Συντάγματα της επαναστατικής περιόδου (1822, 1823, 1827), το Ηγεμονικό Σύνταγμα του 1832 και τα Συντάγματα από το 1844 μέχρι σήμερα κατοχυρώνουν την θρησκευτική ελευθερία. Το ισχύον Σύνταγμα 1975/1986/2001 ρυθμίζει το ατομικό δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας στο άρθρο 13.

Στην ελληνική συνταγματική πραγματικότητα ζήτημα έχει ανακύψει αναφορικά με τον όρο «επικρατούσα θρησκεία» (Σ 3) που απαντά σε όλα τα ελληνικά συντάγματα ήδη από το 1822. Πρόκειται για χαρακτηρισμό που αποδίδεται στην Ανατολική Ορθόδοξη του Χριστού Εκκλησία και αποτυπώνει την ισχυρή ιστορική σύνδεση αυτής και του ελληνικού στοιχείου -ιδιαίτερα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας-⁶.

Ο όρος αυτός φαίνεται να καθιερώνει επίσημη κρατική θρησκεία⁷, κάτι που δεν αποτελεί παγκόσμια πρωτοτυπία όπως καταδεικνύεται από την μελέτη των πολιτειακών συστημάτων της Μεγάλης Βρετανίας, Ισπανίας, Πορτογαλίας και Σκανδιναβικών Χωρών⁸. Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι ο όρος έχει απωλέσει την αίγλη που είχε παλαιότερα δεν έχει εκπέσει σε μια απλή διαπιστωτική ένδειξη, όπως ενίοτε υποστηρίζεται, αλλά διατηρεί κανονιστική εμβέλεια⁹. Η ένταξη του όρου στο Σύνταγμα και η ιδιάζουσα νομική θέση της συγκεκριμένης θρησκείας συμβιβάζονται πλήρως με την

⁶ Βλ. Αν. Μαρίνος, Θρησκευτική Ελευθερία, ό. π., σελ. 95

⁷ Βλ. Α. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα- Ειδικό Μέρος, Τόμος III Ημ. Β΄, Αθήνα 2005, σελ. 121

⁸ Βλ. Αν. Μαρίνος, Θρησκευτική Ελευθερία, ό. π., σελ. 92

⁹ Βλ. Κ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2002, σελ. 57

θρησκευτική ελευθερία¹⁰ καθώς άλλωστε το άρθρο 3 ανήκει στις διατάξεις του οργανωτικού μέρους, ενώ η νομική θέση των μελών των θρησκειών ρυθμίζεται στο κεφάλαιο για τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα¹¹.

Κλείνοντας, θα άξιζε να γίνει μνεία μιας από τις αλλαγές που επήλθαν στο κανονιστικό εύρος του όρου επικρατούσα θρησκεία και που θα μας απασχολήσει παρακάτω. Αυτή είναι η απαγόρευση του προσηλυτισμού συλλήβδην, η οποία πλέον περιέχεται στο κεφάλαιο για τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα και όχι όπως παλαιότερα στη διάταξη για την επικρατούσα θρησκεία προς προστασία μόνο αυτής.

1.2- Η θρησκευτική ελευθερία στο Σύνταγμα

1.2.1- Αντικείμενο του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας

Ως θρησκεία ορίζεται η συγκεκριμένη σε μορφή και περιεχόμενο αντίληψη για την υπόσταση της καλής ανώτερης δύναμης του Θεού¹². Στον ορισμό αυτό δεν ανήκουν η πίστη σε μια κακή ανώτερη δύναμη (π.χ. σατανισμός), πολιτικές, κοινωνικές και φιλοσοφικές θεωρίες, ενώ αντίθετα γίνεται δεκτό πως εν όψει της ιστορικής εξέλιξης ο όρος θρησκευτικές πεποιθήσεις τείνει να συμπεριλάβει τον αγνωστικισμό, την αθεΐα, τον ορθολογισμό κ.α¹³.

Ωστόσο, ως συνταγματική νομική έννοια το εύρος της θρησκείας περιστέλλεται καθώς προστατευτέες είναι μόνο εκείνες οι δοξασίες οι αναφερόμενες στην υπόσταση του θείου που είναι προσιτές σε όλους χωρίς κρυφά δόγματα και λατρείες¹⁴. Στον όρο γνωστή θρησκεία δεν ανήκουν δόγματα απόκρυφα με σκιάδη ιεραρχική δομή που απαιτούν

¹⁰ Βλ. Ν. Ν. Σαρίπολος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου της Ελλάδος, Αθήναι 1923, σελ. 297 επ.

¹¹ Βλ. Α. Λοβέρδος, Προσηλυτισμός, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1986, σελ. 28-29

¹² Βλ. Γ. Μπαμπινιώτης, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Κέντρο Λεξικολογίας, 1998, σελ. 764

¹³ Βλ. Αν. Μαρίνος, Τα βασικά της Θρησκευτικής Ελευθερίας, ό. π., σελ. 26

¹⁴ Βλ. Α. Δημητρόπουλος, ό. π., σελ. 120

μύηση. Γνωστή θρησκεία δεν σημαίνει αναγνωρισμένη θρησκεία ενώ κάλλιστα στον ορισμό αυτό μπορεί να υπαχθεί τάση παρεκκλίνουσα από μια παλιά θρησκεία (αίρεση)¹⁵.

Γνωστή θρησκεία είναι και επικρατούσα θρησκεία. Η διάκριση των δύο έχει σημασία μόνο για την ελευθερία άσκησης της λατρείας¹⁶. Εντούτοις έχει αναπτυχθεί και αντίλογος που θέλει την επικρατούσα θρησκεία ολικά διαφοροποιημένη από τις γνωστές θρησκείες¹⁷.

1.2.2- Περιεχόμενο θρησκευτικής ελευθερίας

Η θρησκευτική ελευθερία όπως κάθε άλλο δικαίωμα της σύγχρονης έννομης τάξης κατοχυρώνεται τόσο ως αντικειμενικός κανόνας δικαίου όσο και ως ατομικό δικαίωμα, εξ υποκειμένου δίκαιο. Με την αντικειμενική της μορφή η θρησκευτική ελευθερία ταυτίζεται με την ανεξιθρησκεία¹⁸ αν και έχει διατυπωθεί αντίλογος από μερίδα της θεωρίας¹⁹.

Το περιεχόμενο της θρησκευτικής ελευθερίας είναι διττό καθώς προστατεύεται τόσο η εσωτερική θρησκευτική ελευθερία (θρησκευτική συνείδηση-Σ 13 § 1 εδ. α) όσο και η εξωτερική (θρησκευτική δράση-Σ 13 § 2).

Α. Η προστασία της θρησκευτικής συνείδησης έχει να κάνει όχι τόσο με την ενδιάθετη στάση, το θρησκευτικό φρόνημα, η οποία έτσι κι αλλιώς δεν μπορεί να παρεμποδιστεί με κανένα τρόπο²⁰ όσο με την εξωτερική της.

¹⁵ Βλ. Βλ. Π. Δ. Δαγτόγλου, ό. π., σελ. 458

¹⁶ Βλ. Π. Δ. Δαγτόγλου, ό. π., σελ. 440

¹⁷ Βλ. Γ. Κρίππας, Το έγκλημα του προσηλυτισμού ιδία από απόψεως ηθικής αυτουργίας (άρθρο), ΠοινΧρ 1980, σελ. 313

¹⁸ Βλ. Α. Δημητρόπουλος, ό. π., σελ. 122

¹⁹ Βλ. ενδεικτικά Σ. Τρωιάνος, Παραδόσεις Εκκλησιαστικού Δικαίου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, β' έκδοση, 1984, σελ 74

²⁰ Βλ. Α. Δημητρόπουλος, ό. π., σελ. 123

Η ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης συνίσταται στην ελευθερία επιλογής, διατήρησης ή εγκατάλειψης μιας θρησκείας. Περαιτέρω, περιλαμβάνεται το δικαίωμα εκδήλωσης με οποιονδήποτε τρόπο ή αποσιώπησης αυτής της επιλογής ή της ανυπαρξίας της²¹, το δικαίωμα του «συνέρχεσθαι» και του «συνεταιρίζεσθαι» για θρησκευτικούς σκοπούς, το δικαίωμα της ίσης μεταχείρισης με βάση και τη συνταγματικώς κατοχυρωμένη αρχή της ισότητας (Σ 4) και το δικαίωμα να μην εξαναγκάζεται κανείς σε πράξεις ή παραλείψεις αντίθετες με τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις²².

Σημαντικό δικαίωμα που απορρέει από την προστασία της θρησκευτικής συνείδησης είναι το δικαίωμα της θρησκευτικής εκπαίδευσης που διακρίνεται στο δικαίωμα ίδρυσης εκπαιδευτηρίων και το δικαίωμα θρησκευτικής μόρφωσης που αναφέρεται μόνο σε ανηλίκους και αναγνωρίζεται στους γονείς²³. Το δεύτερο θα απασχολήσει και παρακάτω.

Το δικαίωμα επιλογής θρησκεύματος και θρησκευτικής ανατροφής του ανηλίκου τέκνου ανήκει στους γονείς, δικαίωμα το οποίο κατοχυρώνεται και ρητώς στο άρθρο 2 του πρώτου πρόσθετου πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ. Αποτελεί σπουδαίο τμήμα της γονικής μέριμνας (ΑΚ 1510, 1518)²⁴ αν και υποστηρίζεται πως και χωρίς αυτήν την ερμηνεία του κοινού νόμου το δικαίωμα αυτό θα θεωρείτο απότοκο της ίδιας της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης των γονέων²⁵ ή των ασκούντων την επιμέλεια του τέκνου κατά τις διατάξεις του Οικογενειακού Δικαίου.

²¹ Βλ. αναλυτικά για τις εξαιρέσεις (π. χ. για τη διακρίβωση όλων των ιδιοτήτων από τις οποίες ο νόμος εξαρτά ορισμένες συνέπειες) Α. Σβώλος- Γ. Βλάχος, Το Σύνταγμα της Ελλάδος, τόμος Α, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1978, σελ.

²² Βλ. Ι. Μ. Κονιδάρης, Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2000, σελ. 50-51

²³ Βλ. αντί πολλών Αν. Μαρίνος, Τα βασικά της Θρησκευτικής Ελευθερίας, ό. π., σελ. 31
Α. Σβώλος- Γ. Βλάχος, ό. π., σελ. 71

²⁴ Βλ. Π. Δ. Δαγτόγλου, ό. π., σελ. 447

²⁵ Βλ. Αν. Μαρίνος, Θρησκευτική Ελευθερία, ό. π., σελ. 127-128

Το δικαίωμα αυτό νομιμοποιεί το φορέα του να ασκήσει κάθε ένδικο μέσο για την προστασία του ανηλίκου, δυνατότητα που εμφανίζεται κατά κόρον στον χώρο της εκπαίδευσης²⁶. Είναι πιθανόν να υπάρξουν συγκρούσεις ανάμεσα στο δικαίωμα του ασκούντος την επιμέλεια και στον κατά το Σ 16 § 2 σκοπό της παιδείας για ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης των μαθητών, η οποία κατά τη νομολογία του ΣτΕ πρέπει να είναι σύμφωνη προς το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα²⁷ -χωρίς να αποκλείεται μια θρησκευολογική κατεύθυνση-. Πρόκειται για φαινομενικές συγκρούσεις καθώς κατά τη νομολογία του Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου (3356/1995, 2176/1998) προβλέπεται η δυνατότητα στον ασκούντα την επιμέλεια να αξιώσει να μην παρακολουθεί ο ανήλικος το μάθημα των θρησκευτικών και γενικότερα να απέχει από όλες τις θρησκευτικής φύσεως εκδηλώσεις του σχολείου, χωρίς να του καταλογίζονται οι απουσίες. Τη δυνατότητα αυτή αναγνώρισε στους γονείς και το ΓΟΣΔ στην περίφημη απόφαση BVerf GE 93,1 («Kruzifix»)²⁸, η οποία βέβαια σε πολλά άλλα σημεία της δέχθηκε την δριμεία κριτική μερίδας της θεωρίας και του πολιτικοκοινωνικού στερεώματος της Βαυαρίας.

B. Πέρα από το απαραβίαστο της θρησκευτικής συνείδησης που κατοχυρώνεται στο Σ 13 § 1 εδ. α ο συντακτικός νομοθέτης στην § 2 προχωρά και στην προστασία της λατρείας χωρίς να γίνεται μνεία των υπολοίπων μορφών της θρησκευτικής δράσης²⁹. Κατά μια άποψη ως λατρεία κατά την έννοια της διάταξης αυτής θα πρέπει να θεωρηθεί μόνο η άσκηση καθηκόντων με τελετουργική μορφή και όχι οποιαδήποτε εξωτερική θρησκευτικών πεποιθήσεων η οποία

²⁶ Βλ. αναλυτικά το σχολιασμό της απόφασης ΣτΕ 3356/1995 [αποβολή μαθητή που διακωμώδησε την ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία] στο Ν. Χλέπας- Π. Δημητρόπουλος, Ζητήματα θρησκευτικής ελευθερίας στον χώρο της εκπαίδευσης, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1978, σελ. 54 επ.

²⁷ Βλ. Αν. Μαρίνος, Τα βασικά της Θρησκευτικής Ελευθερίας, ό. π., σελ. 49-50

²⁸ Βλ. αναλυτικά Ν. Χλέπας- Π. Δημητρόπουλος, ό. π., σελ. 26, 42

²⁹ Βλ. Α. Δημητρόπουλος, ό. π., σελ. 124

άλλωστε αποτελεί αναπόσπαστο συστατικό της ελευθερίας θρησκευτικής συνείδησης³⁰. Κατ' άλλην άποψη στον ορισμό της λατρείας μπορεί να υπαχθεί και η εκδήλωση θρησκευτικών πεποιθήσεων³¹.

Η λατρεία μπορεί να είναι τόσο ατομική –οπότε υπάρχει δυσχέρεια διάκρισης από την θρησκευτική συνείδηση³²- όσο και δημόσια. Επιπλέον προστατεύεται τόσο η ιδιωτική (exercitium religionis privatum) όσο και η δημόσια (exercitium religionis publicum)³³.

Δεδομένης της ελευθερίας όλων των θρησκειών θεωρητικοί εγείρουν ζήτημα σχετικά με τη σύμπραξη εκπροσώπου της επικρατούσας θρησκείας (μητροπολίτης) στην χορήγηση άδειας για την ανέγερση ετεροδόξου ναού ή ευκτηρίου οίκου³⁴. Βέβαια ο ορθόδοξος επίσκοπος, σε προπαρασκευαστικό στάδιο, προβαίνει σε απλή γνώμη – μη δεσμευτική για τη διοίκηση- ενημερώνοντας απλώς τον Υπουργό Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων για τον χαρακτήρα της εν λόγω θρησκείας ως γνωστής ή όχι ή την άσκηση προσηλυτισμού εκ μέρους της κ.α. ενώ ο Υπουργός ευθύς ως διαπιστώσει την συνδρομή των προϋποθέσεων που τίθενται από το νόμο (α. ν. 1672/1939 και β. δ/μα 20 Μαΐου/29 Ιουνίου 1939) είναι υποχρεωμένος να την χορηγήσει³⁵.

Η θρησκευτική ελευθερία κατοχυρώνεται τόσο ως προς την θετική της μορφή (θετική ενέργεια του φορέα συνιστάμενη σε μία από τις ανωτέρω ενδεικτικά αναφερόμενες εκφάνσεις του δικαιώματος) όσο και ως προς την αρνητική (αποχή από ενέργεια).

³⁰ Βλ. Κ. Χρυσόγονος, ό. π., σελ. 262

³¹ Βλ. Ι. Μ. Κονιδάρης, ό. π., σελ. 53

³² Βλ. Π. Δ. Δαγτόγλου, ό. π., σελ. 453

³³ Βλ. Ν. Ν. Σαρίπολος, ό. π., σελ. 341

³⁴ Βλ. Κ. Χρυσόγονος, ό. π., σελ. 263

³⁵ Βλ. Αν. Μαρίνος, Τα βασικά της Θρησκευτικής Ελευθερίας, ό. π., σελ. 46

1.1.3-Φορείς και διαστάσεις της θρησκευτικής ελευθερίας

Η θρησκευτική ελευθερία κατοχυρώνεται ως πανανθρώπινο δικαίωμα και έτσι όλα τα φυσικά πρόσωπα (ημεδαποί, αλλοδαποί, ανιθαγενείς) θεωρούνται φορείς του δικαιώματος (ειδικά για τους ανηλίκους έγινε λόγος ανωτέρω). Φορείς του δικαιώματος ως προς την εξωτερική του εσωτερικού ενδιάθετου θρησκευτικού φρονήματος, είναι και τα νομικά πρόσωπα³⁶.

Το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας αναπτύσσει περιεχόμενο αμυντικό (απόλυτη-όπως συνάγεται από τον όρο «απαραβίαστη»- αξίωση για σεβασμό των θρησκευτικών πεποιθήσεων του φορέα. Στρέφεται δηλαδή τόσο εναντίον του κράτους όσο και της ιδιωτικής εξουσίας, δεδομένης της τριτενέργειας των συνταγματικών δικαιωμάτων -Σ 25 § 1 εδ. γ). Εύλογα γεννάται το ερώτημα αν το δικαίωμα θρησκευτικής ελευθερίας μπορεί να αντιταχθεί κατά της θρησκευτικής κοινότητας όταν αυτή προβαίνει σε «κυρώσεις» πνευματικού τύπου. Η απάντηση είναι αρνητική³⁷. Τα μέλη μιας θρησκευτικής κοινότητας εφόσον αποφασίζουν να ενδυθούν αυτήν την ιδιότητα οφείλουν να δέχονται τους κανόνες της θρησκευτικής κοινότητας. Σε αντίθεση περίπτωση θα ετίθετο ζήτημα παραβίασης της θρησκευτικής ελευθερίας της ίδιας της κοινότητας. Επίσης έχει περιεχόμενο προστατευτικό (αξίωση του φορέα έναντι του κράτους για την λήψη όλων των αναγκαίων μέτρων προς προστασία του δικαιώματος από επιθετικές επεμβάσεις τρίτων, η οποία ερείδεται τόσο στο Σ 2 § 1, 25 όσο και στο Σ 5 § 2) και εξασφαλιστικό (Όπως και στις άλλες περιπτώσεις συνταγματικών δικαιωμάτων έτσι και εδώ το Σύνταγμα αναγνωρίζει μόνο τη διεκδικητική αρχή. Ο φορέας μόνο

³⁶ Βλ. Α. Δημητρόπουλος, ό. π., σελ. 124

³⁷ Βλ. Α. Σβώλος- Γ. Βλάχος, ό. π., σελ. 77

μέσω της συνταγματικά προστατευόμενης ελευθερίας της διεκδίκησης μπορεί να πορευθεί για την εξασφάλιση του δικαιώματός του.).

1.1.4-Εφαρμογή

Για την εφαρμογή του δικαιώματος του Σ 13 ισχύουν όσα ισχύουν για τα λοιπά συνταγματικά δικαιώματα.

Έτσι, υπόκειται στις γενικές οριοθετικές ρήτρες του Σ 5 § 1 και 25. Η γενική ρήτρα της χρηστότητας και της νομιμότητας επαναλαμβάνεται και στις §§ 2, 4 του Σ 13. Επιπλέον στην § 2 ρητά διατυπώνεται η απαγόρευση του προσηλυτισμού, έννοια που θα αναλυθεί παρακάτω. Στο βαθμό που ο προσηλυτισμός συνιστά αθέμιτη ενέργεια και υπάγεται στη γενική ρήτρα της χρηστότητας η § 2 εισάγει απλώς οιονεί περιορισμό³⁸.

Ενώ στην γενική σχέση είναι επιτρεπτή μόνο η οριοθέτηση του δικαιώματος, στο επίπεδο των ειδικών σχέσεων μπορούν να εμφανισθούν και περιορισμοί οι οποίοι στο πλαίσιο της θεσμικής προσαρμογής είναι επιτρεπτοί εφ' όσον είναι αιτιώδεις και στηρίζονται σε σαφή συνταγματικό κανόνα (*nulla restrictio sine lege constitutionale certa*) (Σ 25 § 1 εδ. δ)³⁹. Ρητά προβλέπεται μόνο ο όρκος (Σ 13 § 5) ως προς την ενεργοποίηση του οποίου υπάρχει επιφύλαξη υπέρ του νόμου. Περιορισμοί όμως μπορούν να εμφανισθούν σε πάσης φύσεως ειδικές σχέσεις του φορέα σε όλες τις εκφάνσεις της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ζωής του. Ένας τέτοιος χώρος είναι και ο οικογενειακός του οποίου μνεία έγινε ανωτέρω.

³⁸ Βλ. Α. Δημητρόπουλος, ό. π., σελ. 126

³⁹ Βλ. ύλη Γενικού Μέρους Συνταγματικών Δικαιωμάτων

Κεφάλαιο 2^ο Προσηλυτισμός

C' est cet esprit de prosélytisme que les Juifs ont pris des Egyptiens, et qui d' eux est passé, comme une maladie epidemique, et populaire, aux mahométans et aux chrétiens (Montesquieu Lettres Persanes LXXXV Usbek a Mirza)

2.1- Ιστορική ανασκόπηση

Η τάση του ανθρώπου για αγώνα, προάσπιση και διάδοση των πεποιθήσεών του συνάδει απόλυτα προς την λογική και πνευματική του φύση. Αυτή η προσπάθεια ρυμουλκήσεως και άλλων ατόμων στις θρησκευτικές πεποιθήσεις του προσηλυτίζοντος είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα όλων των θρησκειών και ιδίως των μονοθεϊστικών οι οποίες διεκδικούν την μοναδική αλήθεια, κάτι που οδήγησε τον Μοντεσκιέ στο να χαρακτηρίσει τον προσηλυτισμό ως «επιδημία»⁴⁰.

Πράγματι και στην χριστιανική θρησκεία παρατηρείται αυτό το φαινόμενο όπως γίνεται φανερό από τα λόγια του Ιησού: «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη». Τηρώντας την επιταγή αυτή οι Μαθητές μέσω της διδασκαλίας και του κηρύγματος διέδωσαν τον Χριστιανισμό αρχικά στους Ιουδαίους, κατόπιν στους «προσήλυτους» (εθνικοί οι οποίοι είχαν ασπασθεί τον Ιουδαϊσμό)⁴¹ και αργότερα και στους εθνικούς προβάλλοντας έτσι το διεθνιστικό χαρακτήρα της νέας θρησκείας (Universalismus). Κατά τη

⁴⁰ Βλ. Αν. Μαρίνος, Η έννοια του θρησκευτικού προσηλυτισμού κατά το νέο Σύνταγμα (άρθρο), ΕλλΔνη 1984, σελ. 4

⁴¹ Βλ. Ι. Κατράς, Προσηλυτισμός και Ιεραποστολή (άρθρο), ΕλλΔνη 1980, σελ. 690

βυζαντινή περίοδο επισημοποιήθηκε η χριστιανική θρησκεία και απαγορεύθηκε ο προσηλυτισμός κατ' αυτής. Μετά το Σχίσμα (1054) η Καθολική Εκκλησία επιδόθηκε σε μια κατακτητική εξόρμηση εναντίον των ετεροδόξων, κάτι που συνεχίστηκε επί αιώνες και οδήγησε εν τέλει στην έκδοση, μετά από διαμαρτυρίες Ελλήνων, Αρμενίων κ.α., φερμανίου του Σουλτάνου Αχμέτ Β' (1691-1703) απαγορευτικού της δράσης των Καθολικών.

Προσηλυτιστική δράση ανέπτυξε και η Προτεσταντική Εκκλησία, ήδη από την εποχή του Πατριάρχη Κ. Λούκαρη, με την έκδοση βιβλίων, ίδρυσης σχολείων και μεταφράσεις της Καινής Διαθήκης κ.α.. Η δράση αυτή ήταν τόσο έντονη ώστε το 1844 ύστερα από πρωτοβουλίες της Εκκλησίας της Ελλάδας περιελήφθη στο Σύνταγμα διάταξη απαγορευτική του προσηλυτισμού εις βάρος της επικρατούσας θρησκείας (άρ. 1). Εκτοτε υπάρχουν αντίστοιχες διατάξεις σε όλα τα Συντάγματα αν και αυτή του 1975 διαφοροποιείται αποδοκιμάζοντας τον προσηλυτισμό υπέρ και κατά όλων των θρησκειών.

Καθώς ο προσηλυτισμός απασχολούσε και άλλα κράτη ήταν εύλογο να λάβουν χώρα διεθνείς διαβουλεύσεις⁴² γύρω από το ζήτημα αρχής γενομένης το 1910 όταν το Παγκόσμιο Ιεραποστολικό Συνέδριο απασχόλησε το ζήτημα του προσηλυτισμού στην Α. Αμερική. Εν συνεχεία αντίστοιχα συνέδρια έγιναν το 1920. Το 1948 γίνεται το πρώτο συνέδριο του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών, το 1959 το δεύτερο στο οποίο συγκροτήθηκε επιτροπή η οποία το 1956 κατέληξε σε έκθεση υπό τον τίτλο «Christian Witness Proselytism and Religious Liberty» όπου γίνεται μια ιστορική αναδρομή στο φαινόμενο, δίνονται ορολογικές αποσαφηνίσεις γύρω από τον προσηλυτισμό και την «χριστιανική μαρτυρία», τίθενται οι προϋποθέσεις της προσηλυτιστικής

⁴² Βλ. αναλυτικά σε Αν. Μαρίνος, Θρησκευτική Ελευθερία, ό. π., σελ. 197 επ.

δράσης και διατυπώνονται διάφορες συστάσεις προς τις κατά τόπους εκκλησίες.

2.2.- Έννοια προσηλυτισμού

Πριν από οποιαδήποτε προσέγγιση του ζητήματος καθίσταται αναγκαία η ορολογική αποσαφήνιση⁴³ της έννοιας του προσηλυτισμού. Πρόκειται για χαρακτηριστικό παράδειγμα όρου του οποίου η ετυμολογία αντιφάσκει προς το νόημα που έχει αποκτήσει στη νομική και τρέχουσα γλώσσα. Προσηλυτισμός θεωρείται η πνευματική αλλά και πρακτική εκείνη λειτουργία που αποβλέπει στην επιρροή της συνείδησης κυρίως ως προς το θρησκευτικό της περιεχόμενο σε αντίθεση με τη νομική και την τρέχουσα γλώσσα όπου με την πάροδο του χρόνου ο όρος έχει φθάσει να υποδηλώνει αν όχι πάντα εγκληματική τουλάχιστον επικριτέα συμπεριφορά, δηλαδή προσπάθεια διείσδυσης στην θρησκευτική συνείδηση άλλου με αθέμιτα μέσα⁴⁴.

Την αντιδιαστολή αυτή των εννοιών δέχθηκε και το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών το οποίο κατά την προαναφερθείσα έκθεσή του χαρακτήρισε την Χριστιανική Μαρτυρία *«ουσιαστική αποστολή και ευθύνη του χριστιανού να πείσει τον άνθρωπο να δεχθεί την υπέρτατη αυθεντία του Χριστού, να εμπιστευθεί τον εαυτό του σε Εκείνον και να παράσχει σε Αυτόν πρόθυμη βοήθεια στην κοινωνία της Εκκλησίας Του»*. Από τον προσηλυτισμό προφανώς διακρίνεται και η ιεραποστολή.

Τα όσα ισχύουν για την «Χριστιανική Μαρτυρία» ισχύουν γενικά για κάθε προσπάθεια θρησκευόμενου ανθρώπου να μεταστρέψει την πίστη άλλου μέσω του γόνιμου διαλόγου. Ουσιαστικά μπορεί να ειπωθεί πως η ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στην θεμιτή και καθ' όλα

⁴³ Βλ. αναλυτικά Α. Λοβέρδος, ό. π., σελ. 17-22

⁴⁴ Βλ. Α. Δημητρόπουλος, ό. π., σελ. 133

επιτρεπτή από το Σύνταγμα (άρ. 5, 13, 14) προσπάθεια διάδοσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων και μεταστροφής της πίστης ετέρου και τον προσηλυτισμό που αποτελεί έκπτωση και παρηλλαγμένη μορφή της προηγούμενης εντοπίζεται στο σκοπό, τα ελατήρια, το πνεύμα και τα μέσα του δρώντος.

2.3- Ο προσηλυτισμός ως έγκλημα

Όπως ειπώθηκε ανωτέρω, για πρώτη φορά το 1844 διάταξη απαγορευτική του προσηλυτισμού έλαβε συνταγματική περιωπή. Η βούληση αυτή του συνταγματικού νομοθέτη δεν άλλαξε ούτε το 1864 ούτε το 1911 και προσετέθη και το 1952 στο νέο Σύνταγμα. Το 1975 η βούληση αυτή επαληθεύθηκε πανηγυρικά με την προσθήκη της απαγόρευσης του προσηλυτισμού στην § 2 του άρθρου 13 αυτή τη φορά υπέρ και κατά οποιασδήποτε γνωστής θρησκείας⁴⁵.

Σε επίπεδο κοινού νόμου προς εκπλήρωση της συνταγματικής επιταγής του Σ 1911 θεσπίσθηκε το 1938 ο α. ν. 1363, ο οποίος στο άρθρο 4 προέβλεπε: *«Προσηλυτισμός είναι πάσα δια βίας ή απειλών ή αθεμιτών μέσων ή δια παροχών ή δια υποσχέσεων περί χρηματικών ή άλλης φύσεως παροχών, δια μέσων και υποσχέσεων απατηλών, δι' επιδαψιλεύσεως ηθικής και υλικής περιθάλψεως, δια καταχρήσεως της απειρίας ή εμπιστοσύνης ή δι' εκμεταλλεύσεως της ανάγκης ή της πνευματικής αδυναμίας ή κουφότητος και εν γένει η καθ' οιονδήποτε τρόπον άμεσος ή έμμεσος επιτυχάνουσα ή μη προσπάθεια ή απόπειρα προς διείσδυσιν εις την θρησκευτικήν συνείδησιν ετεροδόξων ανηλίκων*

⁴⁵ Για την άσκηση προσηλυτισμού υπέρ της επικρατούσας θρησκείας βλ. ΑΠ 997/1975, ΠονΧρ 1976, σελ. 380 και ΑΠ 480/1992, ΕλλΔνη 1992, σελ. 1573

ή ενηλίκων επί σκοπώ συνειδητής ή ασυνειδήτου μεταβολής του περιεχομένου της θρησκευτικής αυτών συνειδήσεως, της θρησκευτικής των πίστεως και προσαρμογής αυτών προς τας ιδέας ή πεποιθήσεις του προσηλυτίζοντος». Όπως προκύπτει από τη γραμματική διατύπωση απαγορευόταν τόσο ο κακόπιστος προσηλυτισμός όσο και κάθε προσπάθεια διείσδυσης στην θρησκευτική συνείδηση ετεροδόξου. Το νόημα αυτό αντέβαινε προδήλως στη συνταγματική διάταξη αλλά και στη βούληση του νομοθέτη. Έτσι τον επόμενο χρόνο δημοσιεύθηκε ο α. ν. 1672/1939, με το άρθρο 2 του οποίου τροποποιήθηκε το άρ. 4 του α. ν. 1363/1938. Τίθεται όπως ισχύει μέχρι σήμερα: «Ο ενεργών προσηλυτισμόν τιμωρείται δια φυλακίσεως και χρηματικής ποινής 1.000 - 50.000 δραχμών [2,90 - 150 Ευρώ], έτι δε και δι' αστυνομικής επιτηρήσεως, ης η διάρκεια από 6 μηνών μέχρις ενός έτους ορίζεται δια της καταδικαστικής αποφάσεως. Μετατροπή της ποινής φυλακίσεως εις χρηματικήν ποινήν δεν επιτρέπεται. (Καταργήθηκε με το ΠΚ 473). Προσηλυτισμός ιδία είναι η δια πάσης φύσεως παροχών ή δι' υποσχέσεως τοιούτων ή άλλης ηθικής ή υλικής περιθάλψεως, δια μέσων απατηλών, δια καταχρήσεως της απειρίας ή εμπιστοσύνης ή δι' εκμεταλλεύσεως της ανάγκης, της πνευματικής αδυναμίας ή κουφότητος άμεσος ή έμμεσος προσπάθεια προς διείσδυσιν εις την θρησκευτικήν συνείδησιν ετεροδόξων επί σκοπώ μεταβολής του περιεχομένου αυτής. Η εν σχολείω ή ιδρύματι μορφωτικώ ή φιλανθρωπικώ εκτέλεσις της πράξεως θεωρείται ως ιδιαιτέρως επιβαρυντική αιτία».

Το άρ. 4 του α. ν. 1363/1938 υπό την αρτιότερη αυτή μορφή του θεσπίζει έγκλημα υπαλλακτικώς μεικτό (Εκείνα στα οποία αν τελεστούν στον ίδιο χρόνο όλες μαζί οι αναφερόμενες στην αντικειμενική υπόσταση πράξεις ένα έγκλημα έχει τελεστεί.) και τυπικό (Εκείνα στην αντικειμενική υπόσταση των οποίων είτε δεν περιλαμβάνεται κανένα αποτέλεσμα είτε περιλαμβάνεται μια εξωτερική μεταβολή μη διακριτή.). Απόπειρα δε νοείται καθώς η ίδια η «προσπάθεια προς διεΐσδυση...» συνιστά εγκληματική συμπεριφορά. Είναι αδιάφορο το αν θα επιτευχθεί ο σκοπός του προσηλυτίζοντος. Προστατευόμενο έννομο αγαθό είναι οι θρησκευτικές πεποιθήσεις ενώ υποκείμενο και αντικείμενο του εγκλήματος μπορεί να είναι οποιοσδήποτε φορέας του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας⁴⁶. Τα μέσα που χρησιμοποιούνται πρέπει να είναι αθέμιτα. Ικανά κριτήρια για την ανάλυση της έννοιας αυτής παρέχει η νομολογία των ποινικών δικαστηρίων κατά την εκδίκαση υποθέσεων εκβίασης (ΠΚ 385) και απάτης (ΠΚ 386) και των πολιτικών στις περιπτώσεις ακυρότητας δικαιοπραξίας λόγω αντίθεσης προς τα χρηστά ήθη (ΑΚ 179)⁴⁷.

Ειδικότερα⁴⁸: Α) α) παροχή ή υπόσχεση παροχής: Η παροχή μπορεί να είναι υλική ή μη. Το ανήθικο της συμπεριφοράς συνίσταται στο ότι η μεταβολή θρησκευτικών πεποιθήσεων δεν είναι προϊόν ελεύθερης σκέψης και συνείδησης αλλά καθίσταται προϊόν συναλλαγής.

β) ηθική ή υλική περίθαλψη: Εδώ η ανηθικότητα εντοπίζεται στο ότι η περίθαλψη η οποία σύμφωνα με τις αρχές του ανθρωπισμού και της κοινωνικής αλληλεγγύης θα έπρεπε να παρέχεται δωρεάν εμφανίζεται ως αντάλλαγμα.

⁴⁶ Βλ. Γ. Κρίππας, ό. π.

⁴⁷ Βλ. αναλυτικά Αν. Μαρίνος, Θρησκευτική Ελευθερία, ό. π., σελ. 206 επ.

⁴⁸ Βλ. Αν. Μαρίνος, Θρησκευτική Ελευθερία, ό. π., σελ. 209 επ.

Β) αα) απατηλά μέσα: Ο δικαιολογητικός λόγος του ποινικού κολασμού έγκειται στο ότι η μεταβολή των θρησκευτικών πεποιθήσεων γίνεται με τη μορφή ανήθικης και αθέμιτης εξαπάτησης καθώς το άτομο πλανάται ως προς κρίσεις και συμπεράσματα στα οποία οδηγήθηκε μετά από χρησιμοποίηση από τον δρώντα τέτοιων μέσων.

ββ) κατάχρηση απειρίας ή εμπιστοσύνης, εκμετάλλευση ανάγκης ή κουφότητας ή πνευματικής αδυναμίας: Πρόκειται για την πιο σοβαρή περίπτωση κατά την οποία ο νομοθέτης όπως και στο ΑΚ 179 θέλησε να προστατεύσει την προσωπικότητα των κοινωνικά και πνευματικά αδυνάτων, των δυστυχισμένων και γενικότερα όσων τυγχάνουν τη στιγμή του προσηλυτισμού σε δύσκολη θέση μη μπορώντας να σχηματίσουν νηφάλια, υγιή κρίση.

Γ) Ζήτημα γύρω από το οποίο αναπτύσσονται τριβές αποτελεί η διανομή φυλλαδίων η οποία όμως αποτελεί αντικείμενο ρύθμισης άλλης διάταξης (α. ν. 1363/1938 άρ. 8 όπως τροποποιήθηκε από το άρ. 4 του α. ν. 1672/1939) ανάλυση της οποίας θα παρεξέκλινε από το σκοπό του παρόντος πονήματος.

Πρέπει να τονισθεί ότι η απαρίθμηση των μέσων είναι ενδεικτική. Συνεπώς είναι δυνατό να τελεστεί προσηλυτισμός με χρησιμοποίηση διαφορετικών μέσων και υπό διαφορετικές συνθήκες⁴⁹.

Κλείνοντας, κρίνεται σκόπιμο να γίνουν ορισμένες επισημάνσεις:

- Γίνεται ευρέως δεκτό από την θεωρία και τη νομολογία πως το άρ. 4 του α. ν. 1363/1938 όπως τροποποιήθηκε από τον α. ν. 1672/1939 εξακολουθεί να ισχύει και μετά από την εισαγωγή του ΠΚ⁵⁰.

⁴⁹ Βλ. ΑΠ 54/1958, ΠοινΧρ Η', σελ. 273 [λοιδορία κατά της ορθόδοξης θρησκείας]

⁵⁰ Βλ. Αν. Μαρίνος, Θρησκευτική Ελευθερία, ό. π., σελ. 203

- Η διάταξη αυτή του α. ν. 1672/1939 παρά την αντίθετη άποψη⁵¹ δεν αντίκειται στη βασική αρχή της νομιμότητας (Σ 7). Υποστηρίζεται πως η ενδεικτική απαρίθμηση («ιδία») και η γενικότερη ρευστότητα στην περιγραφή της συμπεριφοράς⁵² αντίκεινται στην αρχή του Ποινικού Δικαίου «nullum crimen, nulla poena sine lege certa». Η άποψη αυτή δεν έχει επικρατήσει δεδομένου ότι η λέξη «ιδία» δεν διανοίγει την οδό για τη θέσπιση της αντικειμενικής υπόστασης πολλών εγκλημάτων – οπότε θα ετίθετο ζήτημα σύγκρουσης με το Σ 7- αλλά αναφέρεται στα μέσα που χρησιμοποιούνται για την επίτευξη ενός και μόνου εγκλήματος, του προσηλυτισμού. Ανάλογη άλλωστε φρασεολογία απαντά σε πλειάδα διατάξεων του ΠΚ (π.χ. ΠΚ 204, 209, 361 κ.α.).
- Ζήτημα γεννάται αναφορικά με τον τίτλο του α. ν. 1363/1938: «Περί κατοχυρώσεως διατάξεων των άρθρων 1 και 2 του εν ισχύι Συντάγματος». Όπως φαίνεται από τον τίτλο του ο νόμος θεσπίσθηκε για την κατοχύρωση των διατάξεων του Συντάγματος του 1911 που αναφέρονταν στην επικρατούσα θρησκεία. Έτσι υποστηρίζεται πως υπάρχει ασάφεια ως προς το προστατευόμενο αγαθό. Είναι η επικρατούσα μόνο –οπότε ο νόμος θα ήταν αντισυνταγματικός- ή είναι κάθε θρησκεία; Εν όψει του τεκμηρίου συνταγματικότητας των νόμων⁵³ γίνεται δεκτό και από τη νομολογία⁵⁴ ότι το περιεχόμενο του νόμου συνάδει προς τις επιταγές του Σ 13. Το επιχείρημα που θέλει το νόμο συγκαταργηθέντα⁵⁵ μαζί με το Σύνταγμα του 1911 δεν

⁵¹ Βλ. αντί πολλών Α. Σβώλος – Γ. Βλάχος, ό. π., σελ. 34

⁵² Βλ. Α. Λοβέρδος, ό. π., σελ. 32-33

⁵³ Βλ. Α. Λοβέρδος, ό. π., σελ. 45

⁵⁴ Βλ. ΑΠ 997/1975, ΠοινΧρ 1976, σελ. 380

⁵⁵ Βλ. Ν. Ανδρουλάκης, Το αξιόποινο του προσηλυτισμού και η συνταγματικότητά του (άρθρο), ΝοΒ 1986, σελ. 1031

φαίνεται να γίνεται δεκτό πως αρκεί για την κατάφαση της αντισυνταγματικότητας και του περιεχομένου του νόμου⁵⁶.

- Το άρ. 4 του α. ν. 1363/1938 όπως τροποποιήθηκε από τον α. ν. 1672/1939 δεν παραβιάζει την ΕΣΔΑ, η οποία εν όψει του Σ 28 έχει υπέρτερη τυπική ισχύ μετά από την ένταξη της στο Ελληνικό Δίκαιο, καθώς το άρ. 9 § 2 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου κάνει λόγο για δυνατότητα επιβολής «περιορισμών από νόμο που αποτελούν αναγκαία μέτρα σε μια δημοκρατική κοινωνία για τη δημόσια ασφάλεια, την προάσπιση της δημόσιας τάξης, υγείας και ηθικής, ή την προάσπιση των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων». Προς επίρρωση αυτού αξίζει να αναφερθεί πως το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έκρινε με την από 25/5/1993 απόφασή του επί της υποθέσεως Κοκκινάκης κατά Ελλάδος⁵⁷ ότι: *«Το Κράτος δύναται νομίμως να εκτιμήσει ότι είναι αναγκαία η λήψη ορισμένων μέτρων το οποία αποβλέπουν στο να καταστείλουν ορισμένου είδους συμπεριφορά.»*⁵⁸. [Στη συγκεκριμένη υπόθεση η κύρια αιτίαση κατά της Ελλάδας ήταν ότι τα ελληνικά δικαστήρια αρκέστηκαν απλώς στην αναπαραγωγή των όρων της σχετικής διάταξης χωρίς να προσδιορίσουν με πειστικότητα με ποιον τρόπο οι κατηγορούμενοι προσπάθησαν να μεταπείσουν ετεροδόξους με καταχρηστικά μέσα.]⁵⁹

⁵⁶ Βλ. Α. Λοβέρδος, ό. π., σελ. 45

⁵⁷ Βλ. ΑΠ 704/1988, ΤοΣ 1989, σελ. 307

⁵⁸ Βλ. Αν. Μαρίνος, Τα βασικά της Θρησκευτικής Ελευθερίας, ό. π., σελ. 56 επ.

⁵⁹ Βλ. ΕΕΔΑ, Προτάσεις για θέματα θρησκευτικής ελευθερίας (δημοσιευμένη στο Διαδίκτυο)

Κεφάλαιο 3^ο Ο θεσμός της οικογένειας

3.1- Έννοια οικογένειας

Η οικογένεια ως έννοια κατά βάση κοινωνιολογική υποδηλώνει την πρωταρχική κοινωνική ομάδα που ο δεσμός των μελών συνυφαίνεται με βιολογικό γεγονός: τη σεξουαλική σχέση ή τεκνοποιία. Η σεξουαλική σχέση συνδέεται με τον θεσμό του γάμου και η τεκνοποιία με την πατρότητα και την μητρότητα⁶⁰.

Η οικογένεια εμφανίζεται με πολλές μορφές: i) μονογαμική (έχει επικρατήσει στον σύγχρονο ευρωπαϊκό πολιτισμό) ή πολυγαμική. ii) μητριαρχική (άξονας η μητέρα) ή πατριαρχική (πολλά έγγαμα ζεύγη συγκεντρώνονται γύρω από τον κοινό γενάρχη) ή πυρηνική (η οικογένεια συγκροτείται από τους συζύγους και τα ανήλικα ή άγαμα ενήλικα τέκνα – ο τύπος αυτός έχει επικρατήσει). Ωστόσο, η οικογένεια μπορεί να λάβει και διευρυμένη μορφή καθώς συμπεριλαμβάνονται και οι γονείς των συζύγων και τα τέκνα που δεν συζούν με αυτούς⁶¹. Επίσης, καίτοι ο γάμος αποτελεί κατά τον ΑΚ τη βάση της μεγάλης πλειοψηφίας των οικογενειών και η ύπαρξή του από μόνη της αποδεικνύει την ύπαρξη της οικογένειας, η σύγχρονη τάση είναι να επεκτείνεται η έννοια της οικογένειας και στην «ελεύθερη ένωση» (ΑΚ 1444, 1456-1457) ενώ γίνεται δεκτή και η μονογονεϊκή οικογένεια. Αυτά προκύπτουν αφ' ενός από το Σ 9 § 1 εδ. α το οποίο μιλά γενικά

⁶⁰ Βλ. Θ. Παπαχρίστου, Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, 3^η έκδοση, 2005, σελ. 1

⁶¹ Βλ. Π. Δ. Δαγτόγλου, ό. π., σελ. 392-393

για «οικογενειακή ζωή» και αφ' ετέρου από το Σ 21 στο οποίο δεν ταυτίζονται οι έννοιες της οικογένειας, του γάμου και της μητρότητας.

Εν κατακλείδι, δεν θα ήταν λανθασμένο να ειπωθεί πως η οικογένεια αποτελεί το κύτταρο της κοινωνίας. Είναι το πρωταρχικό και ελάχιστο εκείνο δείγμα κοινωνικής ζωής και εφ' όσον λειτουργεί ομαλά και σύμφωνα με τις αρχές του σύγχρονου πολιτισμού αποτελεί τον κύριο φορέα κοινωνικοποίησης των παιδιών και αλληλεπίδρασης, διαμόρφωσης και ανάπτυξης των προσωπικών σχέσεων.

3.2.- Η οικογένεια στο Δίκαιο

Ήταν εύλογο η οικογένεια ως δομικό στοιχείο της κοινωνίας να προκαλέσει το ενδιαφέρον του νομοθέτη. Κύριο νομοθέτημα αποτελεί το τέταρτο βιβλίο του ΑΚ (άρ. 1346-1694).

Το Οικογενειακό Δίκαιο, το σύνολο δηλαδή των κανόνων που διέπουν τις οικογενειακές σχέσεις αφορά κυρίως τις σχέσεις μεταξύ των συζύγων (έγγαμη σχέση) και μεταξύ γονέων και τέκνων (γονική σχέση) ενώ περιέχονται και διατάξεις που προϋποθέτουν μια ευρύτερη έννοια της οικογένειας (π.χ. διατροφή, επιτροπεία, δικαστική συμπαράσταση, ελεύθερη ένωση κ.α.). Με τους νόμους 1250/1982 (εισαγωγή πολιτικού γάμου) και 1329/1983 (ισονομία των φύλων στην οικογένεια, καθιέρωση του συναινετικού διαζυγίου, κατάργηση θρησκευτικών κωλυμάτων κ.α.) το Οικογενειακό Δίκαιο άλλαξε άρδην προσανατολισμό.

Βασικά χαρακτηριστικά του είναι ο αναγκαστικός χαρακτήρας της πλειοψηφίας των διατάξεών του, κάτι που υποδηλώνει το αυξημένο πολιτειακό ενδιαφέρον, ο εθνικός χαρακτήρας του (στο πεδίο των οικογενειακών σχέσεων αναπτύσσεται σε μεγάλη έκταση ευρύ πλέγμα εξωνομικών κανόνων συμπεριφοράς όπως είναι τα παραδοσιακά ήθη

και άλλες πολιτισμικές αξίες) και ο ανοικτός χαρακτήρας του λόγω του οποίου περιέχει πλήθος αόριστων νομικών εννοιών προκειμένου να προσαρμόζεται στην κοινωνική εξέλιξη των ηθών και των πολιτισμικών αξιών.

Τέλος, πληθώρα διατάξεων του Συντάγματος την επηρεάζουν άμεσα ή έμμεσα καθορίζοντας την φυσιογνωμία της (Σ 4 § 2: ισονομία των φύλων, 5 § 1: προστασία της προσωπικότητας, 9: προστασίας της οικογενειακής ζωής, 21 §§ 1, 2: προστασία οικογένειας, γάμου και μητρότητας). Δεδομένου ότι έγγαμη σχέση και η γονική σχέση ως χώροι όπου αναπτύσσονται σχέσεις φύσει εξουσιαστικές και κύριες συνιστώσες της οικογένειας, η οποία αναγνωρίζεται ως θεσμός προστατευτέος από το Σύνταγμα, παρουσιάζει ενδιαφέρον η μελέτη της εφαρμογής των συνταγματικών δικαιωμάτων τα οποία μπορούν κατ' αρχήν να περιοριστούν.

Κεφάλαιο 4^ο Προσηλυτισμός στην οικογένεια

4.1.- Προσηλυτισμός στην έγγαμη σχέση

4.1.1- Έννοια έγγαμης σχέσης

Με τη σύμβαση του γάμου δημιουργείται η έννομη σχέση του γάμου, η έγγαμη σχέση. Η περιουσία, πλευρά αυτής, διαμορφώνεται ανάλογα με το αν οι σύζυγοι έχουν επιλέξει το σύστημα περιουσιακής αυτοτέλειας, αμβλυμμένο με την αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα (σύνηθες) ή σύστημα κοινοκτημοσύνης ενώ η προσωπική πλευρά έγκειται στην υποχρέωση για συμβίωση (corpus: εξωτερική εμφάνιση ως ζεύγος – animus: ψυχική σχέση μεταξύ των συζύγων), το σεβασμό των δικαιωμάτων–ιδιαίτερα της ισότητας και της προσωπικότητας- κατά τη συμβίωση, την λήψη κοινών αποφάσεων για οικογενειακά ζητήματα και την κοινή συμβολή στις οικογενειακές ανάγκες.

4.1.2- Εμφάνιση προσηλυτισμού στην έγγαμη σχέση

Στο ερώτημα αν στο πλαίσιο αυτής της σχέσης κοινωνίας είναι δυνατό να τελεστεί το έγκλημα του προσηλυτισμού τόσο η θεωρία όσο και η νομολογία απαντούν θετικά.

Συγκεκριμένα έχει νομολογηθεί ότι είναι δυνατόν να τελεστεί προσηλυτισμός μεταξύ συζύγων⁶², οπότε στοιχειοθετείται ισχυρό κλονιστικό γεγονός του γάμου, το οποίο λόγω της απώλειας του ψυχικού στοιχείου της συμβίωσης η οποία καθίσταται πλέον αφόρητη

⁶² Βλ. ΕφΘεσ 950/1975, Αρμ 1975, σελ. 593 [Η αλλαγή θρησκευματος από μόνη της δε συνιστά κλονιστικό γεγονός του γάμου.]

για τον δέκτη της προσηλυτιστικής δραστηριότητας δικαιολογεί το διαζύγιο. Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνται και άλλες δύο αποφάσεις όπου ισχυρό κλονιστικό γεγονός του γάμου, εκτός από την άσκηση προσηλυτισμού εναντίον του συζύγου, των συγγενών⁶³ αυτού και του κοινού τέκνου⁶⁴, μπορεί να θεωρηθεί η παραμέληση λόγω της αλλαγής θρησκευμάτων της συζύγου των οικογενειακών αναγκών.

Περαιτέρω, από την θεωρία έχουν διατυπωθεί ορισμένα διαφωτιστικά παραδείγματα προσηλυτισμού μεταξύ συζύγων⁶⁵. Έτσι προσηλυτισμός τελεί ο σύζυγος ο οποίος απειλεί πως δεν θα συμμετέχει στις κοινές οικογενειακές δαπάνες αν ο άλλος δεν ενστερνιστεί τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του πρώτου. Επίσης αξιόποινος σύμφωνα με το άρ. 4 του α. ν. 1363/1938 όπως τροποποιήθηκε από το άρ. 2 του α. ν. 1672/1939 είναι ο σύζυγος που εξαρτά την έγερση αγωγής διαζυγίου από μόνη τη συμπεριφορά του άλλου απέναντι στην προσηλυτιστική του δράση ενώ ομοίως θα κριθεί και εκείνος που δεν παρέχει βοήθεια στον ασθενή σύντροφο επειδή αυτός δεν μεταπηδά στην θρησκευτική κοινότητα του πρώτου.

Κλείνοντας, μετά από αυτήν την καθαρά ενδεικτική παράθεση περιπτώσεων εμφάνισης προσηλυτισμού στην κοινωνία του γάμου πρέπει να τονισθεί πως δεν είναι ορθό να αποκλείεται η εφαρμογή της απαγόρευσης του εγκλήματος αυτής της διάταξης μόνο εξαιτίας του γεγονότος ότι το θύμα έχει και ένδικη προστασία για την ικανοποίηση των νόμιμων αξιώσεών του καθώς ο α. ν. 1363/1938 όπως τροποποιήθηκε από τον α. ν. 1672/1939 σκοπό έχει την τιμώρηση της ανηθικότητας των χρησιμοποιούμενων μέσων ανεξάρτητα από την πιθανότητα επέλευσης του σκοπούμενου αποτελέσματος.

⁶³ Βλ. ΠρΒέροιας 174/1972, Δίκη 1972, σελ. 622 [χιλιάστρια σύζυγος]
ΕφΘεσ 1294/1977, Αρμ 1978, σελ. 41 [Πότε η αλλαγή θρησκευμάτων θεωρείται κλονιστικό γεγονός του γάμου]

⁶⁴ Βλ. ΑΠ 612/1974, ΝοΒ 1975, σελ. 168 [προσηλυτισμός τέκνου από χιλιάστρια μητέρα]

⁶⁵ Βλ. Αν. Μαρίνος, Θρησκευτική Ελευθερία, ό. π., σελ. 225 επ.

4.2.- Προσηλυτισμός στη γονική σχέση

4.2.1- Έννοια γονικής σχέσης

Η προστασία των προσωπικών και περιουσιακών συμφερόντων των ανηλίκων τέκνων εξασφαλίζεται κατ' αρχήν στο πλαίσιο της γονικής μέριμνας η οποία αποτελεί δικαίωμα αλλά και καθήκον των γονέων (λειτουργικό δικαίωμα). Η ιδιότητα του φορέα και του δικαιούχου άσκησης του δικαιώματος σε αντίθεση με το προϊσχύσαν δίκαιο (ΑΚ 1501) όπου την είχε μόνο ο πατέρας σήμερα εντοπίζεται συνήθως στο πρόσωπο και των δύο γονέων αλλά είναι δυνατό σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που τίθενται από τις διατάξεις του Οικογενειακού Δικαίου (ΑΚ 1510 επ.) η άσκηση του δικαιώματος να ανατεθεί είτε στον ένα γονέα είτε σε τρίτο. Στο περιεχόμενο της γονικής μέριμνας που προδιαγράφεται από το ΑΚ 1510 § 1 περιλαμβάνονται η επιμέλεια του προσώπου του ανηλίκου, η διοίκηση της περιουσίας του και η εκπροσώπησή του σε κάθε δικαιοπραξία ή δίκη που το αφορούν. Η επιμέλεια του προσώπου σύμφωνα με το ΑΚ 1518 § 1 έγκειται στην ανατροφή, την επίβλεψη, τη μόρφωση, την εκπαίδευση και τον προσδιορισμό του τόπου διαμονής του.

4.2.2- Εμφάνιση προσηλυτισμού στη γονική σχέση

Όπως ήδη έχει ειπωθεί στο περιεχόμενο της επιμέλειας του προσώπου ανήκει και το λειτουργικό δικαίωμα της θρησκευτικής αγωγής του από τους γονείς, το οποίο διασφαλίζεται από το Σύνταγμα (άρ. 13) και αποτελεί ένα πανανθρώπινο δικαίωμα κατά την ΕΣΔΑ (Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο άρ. 2). Το δικαίωμα αυτό ανήκει στον

ασκούνται την επιμέλεια⁶⁶ (είτε και στους δύο γονείς, είτε στον έναν ή άλλον τρίτο) ενώ κατ' άλλη άποψη⁶⁷, η οποία βρίσκει ερείσματα στη νομολογία, εντάσσεται στον λεγόμενο «σκληρό πυρήνα» της γονικής μέριμνας και έτσι ανήκει και στους δύο γονείς ανεξάρτητα από το ποιος είναι ο δικαιούχος άσκησης της επιμέλειας. Την απόφαση αυτή σε περίπτωση διαφωνίας των γονέων λαμβάνει το δικαστήριο το οποίο πρέπει να έχει ως γνώμονα το συμφέρον του τέκνου λαμβάνοντας υπ' όψη τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και δοξασίες του οικογενειακού περιβάλλοντος όπου γεννήθηκε, αναπτύχθηκε και διαπαιδαγωγήθηκε και τη γνώμη του τέκνου που έχει ωριμότητα και είναι σύμφωνη με την συνταγματική αρχή της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης⁶⁸.

Στην έννοια της θρησκευτικής εκπαίδευσεως περιλαμβάνονται αφ' ενός η επιχείρηση τυπικών πράξεων που είναι αναγκαίες για την ένταξη σε ορισμένο θρήσκευμα (π.χ. ο νηπιοβαπτισμός για τη χριστιανική θρησκεία) και αφ' ετέρου η κατήχηση σε συγκεκριμένη θρησκευτική διδασκαλία⁶⁹. Όταν με την χρησιμοποίηση αυτών των μέσων το δικαίωμα θρησκευτικής εκπαίδευσης ως έκφανση του δικαιώματος θρησκευτικής ελευθερίας του ασκούντος την επιμέλεια ασκείται καθ' υπέρβαση των γενικών οριοθετικών ρητρών του Σ 5 § 1 και Σ 25 (και ειδικά ενάντια στις διατάξεις του Οικογενειακού Δικαίου για το συμφέρον του ανηλίκου) προσβάλλοντας το δικαίωμα θρησκευτικής ελευθερίας του ανηλίκου τέκνου στοιχειοθετείται το έγκλημα, κάτι που πρέπει να διαπιστώνεται πάντα *in concreto*⁷⁰.

Σχετικά με τα ερωτήματα που έχουν εγερθεί γύρω από τη δυνατότητα τέλεσης προσηλυτισμού μεταξύ γονέα και τέκνου

⁶⁶ Βλ. Β. Βαθρακοκύλης, Το νέο Οικογενειακό Δίκαιο, β' έκδοση, Αθήνα 2000, σελ. 927-928

⁶⁷ Βλ. Θ. Παπαχρίστου, ό. π., σελ. 328

⁶⁸ Βλ. ΜΠρΠειρ 334/1973, ΝοΒ 1974, σελ. 697 [παλαιοημερολογίτισσα μητέρα – χιλιαστής πατέρας]

⁶⁹ Βλ. Απ. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VIII, εκδ. Δίκαιο και Οικονομία Π. Ν. Σάκκουλας, 2^η έκδοση, σελ. 272

⁷⁰ Βλ. Αν. Μαρίνος, Η έννοια του θρησκευτικού προσηλυτισμού κατά το νέο Σύνταγμα, ό. π.

θεμελιώδους σημασίας ζήτημα γίνεται η διακρίβωση της ηλικίας του τελευταίου κατά την οποία κρίνεται σύμφωνα με τις κοινωνικές αντιλήψεις πνευματικά ώριμο και συνεπώς ικανό να αντιτάξει το δικαίωμα θρησκευτικής ελευθερίας απέναντι στο γονέα. Δεδομένου ότι η νομολογία σ' αυτό το ζήτημα υπήρξε ασταθής καθώς έκρινε: i) ότι είναι δυνατή σε οποιοδήποτε στάδιο της ζωής του τέκνου η τέλεση προσηλυτισμού εκ μέρους του γονέα⁷¹ και ότι ii) κάτι τέτοιο δεν είναι ποτέ δυνατό⁷² έχουν προβληθεί από τη θεωρία διάφορες απόψεις. Έτσι ως κρίσιμο έτος έχει υποστηριχθεί ότι είναι το 10^ο ⁷³, το 12^ο ⁷⁴ και το 14^ο ⁷⁵. Σε καμία όμως περίπτωση δε νοείται προσηλυτισμός σε βάρους νηπίων⁷⁶. Η χρησιμοποίηση κρισίμου ορίου ηλικίας σημαίνει ότι μέχρι την επέλευσή του ο ασκών την επιμέλεια μπορεί να μετέλθει με θεμιτό τρόπο μέσα που σε κάθε άλλη περίπτωση θα κρίνονταν αθέμιτα και οδηγούσαν στη δίωξή του βάσει του α. ν. 1672/1939, όπως π.χ. υποχρέωση τέκνου να μην καταναλώσει ορισμένες τροφές ή να ενδυθεί με ορισμένο τρόπο και δυνατότητα του πρώτου να χειροδικήσει. Σε κάθε περίπτωση βέβαια θα εξετάζεται η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος και η δυνατότητα ποινικής δίωξης του γονέα (π.χ. βαριές σωματικές βλάβες).

Κλείνοντας, αξίζει να επισημανθεί πως ο προσηλυτισμός εκ μέρους του δικαιούχου του δικαιώματος της επιμέλειας (και της γονικής μέριμνας) συνιστά κακή άσκηση της γονικής μέριμνας⁷⁷ και τίθεται σε ισχύ το ΑΚ 1532 § 2 βάσει του οποίου το δικαστήριο αναθέτει την άσκηση της γονικής μέριμνας στον άλλο γονέα ή σε περίπτωση που συντρέχουν και σε αυτόν οι προϋποθέσεις του ΑΚ 1532

⁷¹ Βλ. ΑΠ 1326/1948, Θέμις 1949, σελ. 155

⁷² Βλ. ΣυμπλημμΠειρ 69/1958, ΝοΒ 6, σελ. 70

⁷³ Βλ. ΓνΑντεισΑΠ Κων/νου Κόλλια στην ΑΠ 1326/1948

⁷⁴ Βλ. Βλ. Αν. Μαρίνος, Θρησκευτική Ελευθερία, ό. π., σελ. 222

⁷⁵ Βλ. Β. Βαθρακοκόιλης, ό. π., σελ. 928

⁷⁶ Βλ. Αχ. Μπαλής, Η επιμέλεια του προσώπου του ανηλίκου, Αθήναι 1966, σελ. 293

⁷⁷ Βλ. αναλυτικά για αυτή τη μορφή κακής άσκησης της γονικής μέριμνας Π. Σαλκιτζόγλου, Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας, εκδ Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1993, σελ. 149 επ.

§ 1 σε τρίτο, ενώ έχει νομολογηθεί ότι είναι δυνατή η τέλεση προσηλυτισμού εκ μέρους του ενός γονέα όταν ο άλλος έχει την επιμέλεια του τέκνου⁷⁸.

⁷⁸ Βλ. ΑΠ 612/ 1974, ΝοΒ 1975, σελ. 168 [προσηλυτισμός από χιλιάστρια μητέρα]

Περίληψη Προσηλυτισμός στις οικογενειακές σχέσεις

Ο αγώνας για θρησκευτική ελευθερία εμφανίζεται καθ' όλη τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας. Η θεμελιώδης για την ανθρώπινη προσωπικότητα σημασία της οδήγησε στη συνταγματική της κατοχύρωση. Λόγω της ευρύτητας του περιεχομένου της εμφανίζονται προβλήματα στην εφαρμογή της. Απαγορευμένη μορφή θρησκευτικής δράσης τόσο κατά το Σύνταγμα όσο και κατά τον κοινό νόμο αποτελεί ο προσηλυτισμός, έννοια που χρήζει ορολογικών αποσαφηνίσεων. Το έγκλημα του προσηλυτισμού είναι πιθανό, αν και σπάνια, να τελεσθεί και μέσα στην οικογένεια. Σε κάθε περίπτωση το αξιόποινο του προσηλυτιστή συζύγου ή γονέα πρέπει να κρίνεται με περίσκεψη και σύμφωνα με τις κατευθυντήριες αρχές που έχει θέσει η ίδια η νομολογία.

Summary Proselytism in family

The struggle for religious liberty appears throughout human history. Its fundamental importance for human personality lead to its constitutional consolidation. Due to the broadness of its content many problems have appeared in practice. Proselytism, which is a term that needs to be clarified, is a form of religious action banned by the Constitution and the common law. It is possible-though rare-that the crime of proselytism is committed in family. In every case this should be judged with prudence and according to the principles put by the case law.

Βιβλιογραφία

1. Β. Βαθρακοκοίλης, Το νέο Οικογενειακό Δίκαιο, β' έκδοση, Αθήνα 2004.
2. Απ. Γεωργιάδης – Μ. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Τόμος VIII, έκδ. Δίκαιο και Οικονομία – Π. Ν. Σάκκουλας, έκδοση 2^η.
3. Π. Δ. Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Α', έκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, β' έκδοση, 2005.
4. Α. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα – Ειδικό Μέρος, Τόμος III Ημ. Β', Αθήνα 2005.
5. Ι. Μ. Κονιδάρης, Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου, έκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2000.
6. Α. Λοβέρδος, Προσηλυτισμός, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1986.
7. Αν. Μαρίνος, Τα βασικά της Θρησκευτικής Ελευθερίας, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2004.
8. Αν. Μαρίνος, Η Θρησκευτική Ελευθερία, Αθήναι 1972.
9. Αχ. Μπαλής, Η επιμέλεια του προσώπου του ανηλίκου, Αθήναι 1966.
10. Θ. Παπαχρίστου, Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, έκδοση 3^η, 2005.
11. Π. Σαλκιτζόγλου, Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1993.
12. Ν. Ν. Σαρίπολος, Σύστημα του Συνταγματικού Δικαίου της Ελλάδος, Αθήναι 1923.
13. Α. Σβώλος – Γ. Βλάχος, Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Τόμος Α', εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1978.
14. Σ. Τρωιάνος, Παραδόσεις Εκκλησιαστικού Δικαίου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, β' έκδοση, 1984.

15. Ν. Χλέπας – Π. Δημητρόπουλος, Ζητήματα Θρησκευτικής Ελευθερίας στον χώρο της εκπαίδευσης, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1997.
16. Κ. Χρυσόγονος, , Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2002.

Άρθρα

- Ν. Ανδρουλάκης, Το αξιόποιο του προσηλυτισμού και η συνταγματικότητά του, ΝοΒ 1986, σελ. 1031.
- Γ. Κατράς, Προσηλυτισμός και Ιεραποστολή, ΕλλΔνη 1980, σελ. 690.
- Γ. Κρίππας, Το έγκλημα του προσηλυτισμού ιδία από απόψεως ηθικής αυτουργίας, ΠοινΧρ 1980, σελ. 313.
- Αν. Μαρίνος, Η έννοια του θρησκευτικού προσηλυτισμού κατά το νέο Σύνταγμα, ΕλλΔνη 1984, σελ. 4.

Νομολογία

- ΑΠ 1326/1948, Θέμις 1949, σελ. 155 [Σε κάθε περίπτωση μπορεί να ασκηθεί προσηλυτισμός από το γονέα].
- ΣυμπλημμΠειρ 69/1958, ΝοΒ, σελ. 70 [Δε νοείται προσηλυτισμός μεταξύ γονέων και τέκνων].
- ΓνΕισΑΠ 10/27.4.1963 ΝοΒ 12, σελ. 363.
- ΓνΑντεισΑΠ 20/1969, ΕφΕλλΝομ 1969, σελ. 787 [Προσηλυτισμός ανηλίκου τέκνου – Πότε κτάται η θρησκευτική συνείδηση].
- ΠλημΘεσ 161/1970, ΠοινΧρ 1970, σελ. 299.
- ΠρΒέροιας 174/1972, ΝοΒ 1972, σελ. 1203 [χιλιάστρια σύζυγος].
- ΠΠρΣάμου 67/1972, Δίκη 1972, σελ. 622 [χιλιάστρια σύζυγος].
- ΜΠρΠειρ 334/1973, ΝοΒ 1974, σελ. 697 [παλαιοημερολογίτισσα μητέρα – χιλιαστής πατέρας].
- ΕφΑθ 396/1974, ΠοινΧρ 1974, σελ. 675 [ο προσηλυτιστής εν διαστάσει σύζυγος].
- ΑΠ 612/1974, ΝοΒ 1975, σελ. 168 [προσηλυτισμός τέκνου από χιλιάστρια μητέρα].
- ΕφΘεσ 950/1975, Αρμ. 1976, σελ. 593 [Η αλλαγή θρησκευάματος από μόνη της δεν συνιστά κλονιστικό γεγονός του γάμου].
- ΕφΘεσ 1294/1977, Αρμ. 1978, σελ. 41 [Πότε η αλλαγή θρησκευάματος θεωρείται κλονιστικό γεγονός του γάμου].
- ΑΠ 728/1983, ΠοινΧρ 1984, σελ. 937 [προσηλυτίστρια μητέρα].
- ΣυμπλημμΑθ 958/1987, ΝοΒ 1987, σελ. 934 [προσηλυτίστρια πεντηκοστιανή μητέρα].

- ΑΠ 480/1992, ΕλλΔνη 1992, σελ. 1573 [προσηλυτισμός ανηλίκου].

* Η επί της άνω αποφάσεως αντίθετος ταύτη, αγόρευσις του παρ' Αρείω Πάγω Αντισταγγελέως κ. Κωνσταντίνου Κόλλια, έχει ούτω: «Δύο είναι τα εγυρόμενα εν προκειμένω ζητήματα: Ήτοι α) αν ο προσηλυτισμός, ήτοι προσπάθεια προς διείσδυση ετεροδόξου επί σκοπώ μεταβολής ταύτης, δύναται να λάβη χώραν κατά οκταετούς ανηλικού, όστις, ως εκ της ατελούς διανοητικής αναπτύξεώς του, δεν έχει συνείδησιν των πράξεών του και επίγνωσιν των πραγμάτων και β) εν καταφατική περιπτώσει, αν υποκειμένον του αδικήματος του προσηλυτισμού δύναται να είναι πατήρ κατά του ανηλικού τέκνου του.

Επί του πρώτου ζητήματος είναι αναγκαίον να διαγνωσθή πρώτον η έννοια του όρου «θρησκευτική συνείδησις». Δια του όρου τούτου ο νομοθέτης δεν εννοεί την πλήρη επίγνωσιν του περιεχομένου της ην πρεσβεύει θρησκείας, δι' ην απαιτείται πνευματική ικανότης προς ηθικάς και θρησκευτικάς κρίσεις, αλλ' αυτό και μόνον το θρησκευτικόν συναίσθημα. Η συνταγματική απαγόρευσις του προσηλυτισμού και η εκ του νόμου 1363/1938 (άρθρο 4), ως ετροποποιήθη δια του άρθρου 2 του νόμου 1672/1939, κύρωσις, εσκόπησε να προστατεύση την ελευθερίαν της θρησκευτικής συνείδησεως και λατρείας, ήτις ουδαμώς εξαρτάται εκ της διανοητικής ωριμότητος του ανθρώπου. Αφ' ης το περί θεότητος ηθικόν συναίσθημα γεννηθή, τίθεται υπό την προστασίαν της Πολιτείας ως σύμφυτον της ελευθερίας του ατόμου. Δύναται δε να γεννηθή τούτο καθ' όν χρόνον το άτομον δεν έχει αναπτυγμένην την κρίσιν του και πλήρη των πράξεών του συνείδησιν αρκεί να μη είναι εσβεσμένη η φλόξ της νοήσεως και αντιλήψεως και πολλάκις προηγείται μάλιστα ταύτης.

Επομένως και κατά ανηλικών ανήβων δύναται να λάβη χώραν προσηλυτισμός. Τούτο προκύπτει εξ αυτού του ν. 1672/1939, όστις χαρακτηρίζει ως προσηλυτισμόν ενδεικτικώς την δια καταχρήσεως της απειρίας ή δι' εκμεταλλεύσεως της πνευματικής αδυναμίας προσπάθειαν διεισδύσεως εις την θρησκευτικήν συνείδησιν και όστις θεωρεί ως ιδιαίτεραν επιβαρυντικήν περίπτωσιν τον εν σχολείω ή μορφωτικώ ιδρύματι προσηλυτισμόν. Σαφέστερον καθώριζε τούτον ο ν. 1363, όστις ώριζεν ότι προσηλυτισμός είναι η απόπειρα προς διείσδυσιν εις την θρησκευτικήν συνείδησιν ανηλικών επί σκοπώ συνειδητής ή ασυνειδήτου μεταβολής της θρησκευτικής τής πίστεως κλπ. Εκ πάντων τούτων έπεται ότι ο προσηλυτισμός δύναται να τελεσθεί και κατά οκταετούς ανηλικού.

Αλλά δύναται να είναι αξιόποινος όταν παρά του πατρός τελήται;

Την απάντησιν επί τούτου, σιγώντος του νόμου δίδει το Αστικόν Δίκαιον. Οντως κατά το άρθρον 1501 του ΑΚ ο πατήρ ασκών την πατρικήν εξουσίαν, έχει δικαίωμα και καθήκον να επιμελήται του προσώπου του τέκνου. Κατά δε το άρθρον 1502 του ΑΚ η επιμέλεια του προσώπου του τέκνου περιλαμβάνη ίδια την ανατροφήν, επίβλεψιν και εκπαίδευσιν αυτού και την λήψιν εν ανάγκη των απαιτουμένων σωφρονιστικών μέτρων. Εκ των διατάξεων τούτων προκύπτει ότι η ανατροφική εξουσία συμπαρομαρτεί τη πατρική τοιαύτη και κατά κανόνα προσήκει εις τον ασκούντα την πατρικήν εξουσίαν. Ούτως δικαιούται και υποχρεούται όπως, κατά τα κοινωνικά εκάστοτε ήθη επιμελήται της σωματικής, διανοητικής και ηθικής υγείας του ανηλικού. Κατ' αρχήν ουσιώδη ως λέγει ο Demburg: (Οικογεν. § 36 II), το δικαίωμα της ανατροφής περιλαμβάνει την θρησκευτικήν ανατροφήν του τέκνου. Ταύτην ρυθμίζει κατά τās ίδιας ή αλλοτρίας θρησκευτικάς πεποιθήσεις. Δύναται μάλιστα προς τούτο να επικαλεσθή ή ν' ασκήση και την σωφρονιστικήν εξουσίαν. Μόνο από του 10^{ου} έτους, του έτους της ποινικής διακρίσεως, δύναται το τέκνον να καθορίση αυτοβούλως το θρήσκευμα αυτού. Προ τούτου ο πατήρ καθορίζει και διαπλάσσει την θρησκευτικήν του συνείδησιν ανεξελέγκτως. Ο μόνος φραγμός εκ του νόμου είναι ο εκ του άρθρου 281 του ΑΚ, της καταχρήσεως δικαιώματος, ήτοι η καθ' υπέρβασιν των ορίων των επιβαλλομένων εκ της καλής πίστεως, ή των χρηστών ηθών, ή εκ του κοινωνικού σκοπού άσκησις του ανατροφικού δικαιώματος, διότι τότε κατά το άρθρον 1502 § 2, αιτήσει του Εισαγγελέως ή της μητρός, κρίνει το δικαστήριον ή ο Πρόεδρος Πρωτοδικών εν κατεπειγούσαις περιπτώσεσι.

Συνεπώς ο πατήρ, ως έχων την επιμέλειαν του τέκνου του, δεν διαπράττει το αδίκημα του προσηλυτισμού κατά του ελάσσονος των δέκα ετών ανηλικού τέκνου του, καθ' όσον ασκεί καθήκον και δικαίωμα εκ του νόμου προσήκον αυτά. Αν παύση να ασκή την πατρικήν εξουσίαν, ή αν προσπαθήση να διεισδύση εις την θρησκευτικήν συνείδησιν υπέρδεκαετούς ετεροδόξου τέκνου του, τότε υπέχει ποινικάς ευθύνας.

Οθεν, εφ' όσον το Εφετείον εκήρυξεν ένοχον τον αναιρεσειόντα επί προσηλυτισμώ του οκταετούς τέκνου του, ψευδώς ηρμήνευσεν και εσφαλμένως εφήρμοσε το νόμον και προτείνω την αναίρεσιν της αποφάσεως και την αθώωσιν του αναιρεσειόντος».

Επειδή υπεστερίζετο εν τη Επιστήμη η γνώμη ότι, εν τω δικαιώματι του πατρός προς ανατροφήν του ιδίου τέκνου περιέχεται κατ' αρχήν και η θρησκευτική ανατροφή τούτου, μέχρι συμπληρώσεως υπ' αυτού του 14^{ου} έτους της ηλικίας του, όπερ συμπληρώσαν το ανήλικον δύναται να καθορίση αυθυποστάτως το θρήσκευμα αυτού αλλ' ούτε εκ τούτου ούτε εκ της διατάξεως του άρθρου 1502 του Αστικού Κώδικος, οριζούσης ότι η επιμέλεια του προσώπου του τέκνου περιλαμβάνει ιδία την ανατροφήν, επίβλεψιν και εκπαίδευσιν αυτού, δύναται να συναχθεί το συμπέρασμα, ότι διαφεύγει την εφαρμογή των περί προσηλυτισμού κειμένων ποινικών διατάξεων ενέργεια πατρός έναντι του ιδίου τέκνου αντικειμένη εις αυτάς. Το ενάντιον τούτου συμπέρασμα ενισχύεται αφ' ενός εκ διαφόρων διατάξεων των νεωτέρων κωδίκων, ων, ως υπογραμμίζεται και εν ταις προπαρασκευαστικαίς εργασίαις του ημετέρου, τάσις και σκοπός είναι η προστασία των ανηλίκων τέκνων και ο περιορισμός των δικαιωμάτων του ενασκούντος την πατρικήν εξουσίαν, αφ' ετέρου εκ διαφόρων έστω και άνευ ποινικών κυρώσεων κειμένων σχετικών διατάξεων του εις το θέμα τούτο αφορώντος α. ν. 1363 της 15 Αυγούστου/3 Σεπτεμβρίου 1938 «περί κατοχυρώσεως των διατάξεων των άρθρων 1 και 2 του εν ισχύι Συντάγματος», ως ετροποποιήθη υπό του α. ν. 1672 της 22/29 Μαρτίου 1939, και δη εκ της του άρθρου 7 διατάξεως, δι' ής απαρεύεται η πρόσληψις βρεφών και παιδων μέχρι της ηλικίας των 14 ετών, ανηκόντων εις ορθοδόξους οικογενείας, εις ορφανοτροφεία ή έτερα φιλανθρωπικά καταστήματα συντηρούμενα υπό μη ορθοδόξων οργανώσεων, και της διατάξεως του άρθρου 13, οριζούσης ότι πάντες οι μαθηταί της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσεως, οι ανήκοντες εις την επικρατούσαν θρησκείαν, ανεξαρτήτως φοιτήσεώς των εις τα ημέτερα ή ξένα σχολεία, εκκλησιάζονται υποχρεωτικώς κατά τας Κυριακάς και επισήμους εορτάς και αργίες εις τους ορθοδόξους ναούς κλπ. εξ ων διατάξεων αριδήλως καταδείκνυται η δυσπιστία της Πολιτείας προς φιλανθρωπικά ιδρύματα, συντηρούμενα υπό μη ορθοδόξων οργανώσεων, όσων αφορά εις την θρησκευτικήν ανατροφήν εμπιστευομένων αυτοίς ανηλίκων παιδων, αφ' ετέρου το ενδιαφέρον αυτής δια την υπό των ανηλίκων ανελλιπή εκπλήρωσιν των θρησκευτικών παρά των ανηλίκων καθηκόντων.

Επειδή το Εφετείο, κυρήξαν τον αναιρεσειόντα, δια της προσβαλλομένης των αποφάσεώς του, ένοχον παραβάσεως των διατάξεων των §§ 1 και 2 του άρθρου 4 του προμνησθέντος νόμου 1363/1938, ως ούτος ετροποποιήθη, συνισταμένης δε εις το ότι κατ' Οκτώβριον 1947, εκμεταλλεζόμενον την πνευματικήν αδυναμίαν και κουφότητα, προσεπάθησεν κατά τρόπον άμεσον ή έμμεσον προς διείσδυσιν ανηλίκων επί σκοπώ συνειδητής ή ασυνειδήτου μεταβολής του περιεχομένου της θρησκευτικής συνειδήσεως και προσαρμογήν αυτών προς τας ιδέας και πεποιθήσεις του προσηλυτισμού, τουτέστιν εδίδασκε τον οκταετή υιόν του, χριστιανόν ορθόδοξον, να μη πηγαίνει εις την εκκλησίαν και να μη κάμνη τον σταυρόν του, και επιβάλόν επί τούτω ποινήν, ορθώς την διάταξιν ταύτην ηρμήνευσεν και εφήρμοσεν, εφ' όσον, κατά τ' ανελέγκτως υπό του δικαστηρίου της ουσίας δεκτά γενόμενα πράγματα, ο μεν αναιρεσειών πατήρ φέρεται έχων την ιδιότητα ουχί χριστιανού ορθοδόξου, αλλ' απλώς «σπουδαστή των γραφών», το δε τέκνον αυτού είναι χριστιανός ορθόδοξος, αι δ' ενέργειαι, ων την τέλεσιν δια της διδασκαλίας του απέτρεπεν ο αναιρεσειών, ανάγονται εις τα περί της λατρείας και ιεροτελεστιών κρατούντα έθιμα και παραδόσεις της Χριστιανικής Ορθοδόξου Εκκλησίας. Αμφότεροι όθεν οι λόγοι αναιρέσεως αφορώντες εις εσφαλμένην της προμνησθείσης διατάξεως ερμηνείαν και εφαρμογήν, απορριπτέοι ως αβάσιμοι.

ΠρΒέροιας 174/1972, ΝοΒ 1972, σελ. 1203 [χιλιάστρια σύζυγος].

Επειδή η θρησκευτική ελευθερία υπήρξε η πρώτη διεδικηθείσα εκ των ατομικών ελευθεριών. Ταύτην αναγνωρίζουν και προστατεύουν όλα τα σύγχρονα Συντάγματα των πεπολιτισμένων κρατών του κόσμου, οιοιδήποτε κοινωνικού και πολιτικού συστήματος. Κατά το άρθρο 9 της διεθνούς συμβάσεως της Ρώμης της 4ης Νοεμβρίου 1950 «περί προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών» υπογραφείσης και υπό της Ελλάδος και κυρωθείσης δια του νόμου 2329\1953, «παν πρόσωπο δικαιούται εις την ελευθερία σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας (§ 1). Η ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων δεν επιτρέπεται να αποτελέση αντικείμενον ετέρων περιορισμών πέρα των προβλεπόμενων υπό του νόμου και αποτελούντων αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία δια την δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της δημοσίας τάξεως, υγείας και ηθικής, ή την προάσπισιν των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων (§ 2)». Παρ' ημίν πρώτη κατοχύρωσις της ελευθερίας της θρησκευτικής συνειδήσεως απαντάται εις το σχέδιον του Ρήγα, το ονομαζόμενον Πολίτευμα ή Σύνταγμα του Ρήγα. Δια του άρθρου 3 ορίζεται ότι όλοι οι άνθρωποι, Χριστιανοί, Τούρκοι, κατά φυσικόν λόγον είναι ίσοι. Έκτοτε, προστατευτικάί της ελευθερίας της θρησκευτικής συνειδήσεως και ακωλύτου λατρείας πάσης γνωστής εν Ελλάδι θρησκείας, διατάξεις περιελήφθησαν εις άπαντα τα Συντάγματα. Νυν, η τοιαύτη ελευθερία προστατεύεται παρ' ημίν, τόσον ποινικώς, διά των άρθρων 175 παρ.2 , 176, 198, και 200 του Π.Κ., όσο και συνταγματικώς, δια του άρθρου 16 του ισχύοντος Συντάγματος του έτους 1968. Κατά τας διατάξεις των §§ 1 και 2 του εν λόγω άρθρου του Συντάγματος «η ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως είναι απαραβίαστος. Πάσα γνωστή θρησκεία είναι ελευθέρα και τα της λατρείας αυτής τελούνται ακωλύτως υπό το Κράτος και την προστασίαν των νόμων». Δια των διατάξεων τούτων αφ' ενός μεν καθιερούται η αρχή της ανεξιθρησκείας, καθ' ην έκαστος δύναται να πρεσβεύη οιοιδήποτε ή ουδέν θρήσκευμα, αφ' ετέρου δε ιδρύονται συνταγματικώς προστατευόμενα, δύο ατομικά δικαιώματα, εξ ων το εν επί την ελευθερίας της θρησκευτικής συνειδήσεως, ως και η συνείδησις εν γένει, είναι τι το απολύτως εσωτερικόν και αποτελείται από το κατατείνον εις ενότητα σύνολον περιστάσεων, συναισθημάτων, εννοιών, συλλογισμών και ιδεών εκάστου σχετικώς προς την δημιουργίαν του κόσμου και την διακυβέρνησιν αυτού υφ' ενός ή περισσοτέρων ή υπερανθρώπων όντων. Και το έτερον επί την ελευθέραν και ακώλυτον άσκησιν, ιδιωτικώς ή δημοσία της λατρείας. Το τελευταίον όμως τούτο δικαίωμα ούτε απεριόριστον ούτε ανέλεγκτον είναι. Τελεί υπό τας εξής προϋποθέσεις: α) ότι πρόκειται περί λατρείας γνωστής θρησκείας, οία είναι η μη έχουσα κρύφια δόγματα και λατρεία, β) ότι δια της ασκήσεως του δικαιώματος τούτου δεν προσβάλλονται η δημοσία τάξις, τα χρηστά ήθη και τα εθνικά σύμβολα, (άρθρο 16 § 4 Συντάγματος), και γ) ότι δεν ασκείται προσηλυτισμός κατά της επικρατούσης εν Ελλάδι θρησκείας οία είναι, κατά τ' άρθρο 1 § 1 του Συντάγματος, η της Ανατολικής Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας ήτις κατά τα διδασκόμενα υπό της θεοπνεύστου χριστιανικής διδασκαλίας, βασίζεται επί της πίστεως προς μιαν θεότητα, με τριπλήν την έκφρασιν, ήτοι τον Πατέρα, ως ύπατον διευθύνοντα νουν, τον Υιόν, ως δημιουργικήν των πάντων αιτίαν και το Άγιον Πνεύμα, ως συντηρητικήν και προνοητικήν των πάντων αρχήν. Κατά την σαφή δε έννοιαν της διατάξεως του άρθρου 1 εδ. β' του Συντάγματος, δι' αυτής απαγορεύεται κατά της επικρατούσης ως άνω θρησκείας παν είδος προσηλυτισμού και ουχί μόνον ο υπό της ποινικής νομοθεσίας οριζόμενος και κολαζόμενος ως έγκλημα, ή ο υπό των αλλοθρήσκων και ετεροδόξων ασκούμενος, αλλά και ο υπό αιρεσιωτών, σχισματικών ή υπό οιοιουδήποτε προσώπου διενεργούμενος.

Προσηλυτισμόν δε δεν αποτελεί η καθαρά πνευματική διδασκαλία, αλλά η δια μέσων αθέμιτων ή καταδικαζόμενων υπό της ηθικής έντονος και φορτική προσπάθεια αποσπάσεως οπαδών της επικρατούσης θρησκείας. Τιοιούτος προσηλυτισμός δύναται να λάβη χώραν και κατά ανηλίκων ανήβων, οίοι ήσαν κατά το Ρωμαϊκόν Δίκαιον οι άρρενες ηλικίας 7 έως 14 ετών και τα θήλεα ηλικίας 7 έως 12 ετών, ουχί όμως και κατά νηπίων, οία είναι κατά τον ΑΚ τα ανήλικα μέχρι ηλικίας 10 ετών, ανεξαρτήτως φύλλου, διότι ταύτα λόγω της διανοητικής τους ανωριμότητας, δεν έχουσιν εσχηματισμένην θρησκευτικήν συνείδησιν. Εκ του ότι όμως κατά των νηπίων δεν δύναται να ασκηθή προσηλυτισμός, ουδόλως έπεται ότι αποκλείεται όπως, δια της αναλόγου διαπαιδαγωγήσεως και της κατηχήσεως τούτων, ιδία όταν αύται γίνωνται υπό των γονέων και διδασκάλων των, διαμορφώσουν ταύτα ποιάν τινα θρησκευτικήν συνείδησιν και ακολουθήσουν την θρησκείαν, εις ην παιδιόθεν εγαλουχήθησαν. Οι χιλιασταί ή σπουδασταί της γραφής ή μάρτυρες του Ιεχωβά, αρνούμενοι την θεότητα του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού ως και το πρωταρχικόν δόγμα του εν Τριάδι Θεού, ήτοι το ομοούσιον, το αδιαίρετον και το ομότιμον των υποστάσεων του Πατρός, του Υιού και του Αγίου Πνεύματος και παραδεχόμενοι ορατήν, ειρηνικήν και ευδαίμονα βασιλεία του Χριστού, όν, ως το πρώτον κτίσμα του Θεού θεωρούν, μετά των πιστών επί της γης προ της μελλούσης κρίσεως, διάρκειας χιλίων ή περισσοτέρων ετών προς δε ότι το δόγμα περί αθανασίας της ψυχής και περί αιωνίας κολάσεως είναι δημιούργημα των επισκόπων και θεολόγων, αφού, ως ούτοι πρεσβεύουν, ο μισθός της αμαρτίας δεν είναι η κόλασις αλλά ο εξολοθρευσμός και εκμηδενισμός του αμαρτωλού, ανεξαρτήτως των τοιούτων καταφανώς εσφαλμένων δοξασιών και πλανών των, αποτελούν κατά την κρατούσαν εν τη επιστήμη και νομολογία άποψιν, αίρεσιν της χριστιανικής θρησκείας, ήτις ως γνωστή εν Ελλάδι, ήτοι φανερά, μη έχουσα κρύφια δόγματα και λατρείαν και ως μη αντιβαίνουσα εις την κοινήν ηθικήν και την δημοσίαν τάξιν, κατοχυρωρούται δια συνταγματικών εγγυήσεων, ως πάσα άλλη γνωστή θρησκεία εν Ελλάδι και οι οπαδοί αυτής απολαύουσι της υπό των προδιαληφθεισών συνταγματικών διατάξεων αναγνωριζομένης ανεξιθρησκείας και προστασίας, εφ' όσον βεβαίως δεν ασκούν κατά της επικρατούσης θρησκείας προσηλυτισμόν, υπό την προεκτεθείσαν έννοιαν του όρου τούτου. Ειρήσθω επιπροσθέτως ώδε, ότι εις την Αμερικήν, κατά τα εν ταις εγκυκλοπαιδείαις αναφερόμενα, οι μάρτυρες του Ιεχωβά διατηρούσι περί τας 3000 εκκλησίας, η δε τακτική δικαιοσύνη και το Ανώτατον Ομοσπονδιακόν Δικαστήριον των Ηνωμένων Πολιτειών ησχολήθησαν πλειστάκις με το θέμα της νομικής θέσεως από απόψεως συνταγματικής προστασίας τούτων και δια πλείστων δικαστικών αποφάσεων ηκυρώθησαν διαταγαί των κρατικών αρχών, ως αντικείμενα εις την θρησκευτικήν ελευθερίαν αυτών, ωσαύτως συνταγματικώς ασφαλιζομένην και αυτόθι. Και ναι μεν ούτοι προς εκδήλωσιν των δογμάτων, χρησιμοποιούν εν Ελλάδι ουχί ευκτηρίους οίκους ή άλλους δημοσίους τόπους, αλλά ιδιωτικός οικίας, εις ας συναθροίζονται, χωρίς η συνάθροισις των αύτη να ανακοινούται δημοσίως, εντεύθεν όμως, ως και εκ του γεγονότος ότι στερούνται εν Ελλάδι επισήμων εκκλησιαστικών αρχών, ουδόλως συνέπεται ότι η αίρεσις τούτων, ήτις εύρεν κατά τους χρόνους των διωγμών των χριστιανών, δεν εμπίπτει εις την εκτεθείσαν έννοιαν της «γνωστής θρησκείας», αν μάλιστα ληφθή υπ' όψιν ότι η διδασκαλία των δογμάτων των είναι φανερά και η κυκλοφορία των εντύπων, άτινα περιέχουν ταύτην, εφ' όσον πληρών τας εν άρθροις 9 και 10 του νομοθετικού διατάγματος 346/1969 «περί τύπου» διαγραφομένης προϋποθέσεις και δεν συντρέχει περίπτωσις τις εκ των εν άρθρω 14 § 4 του Συντάγματος είναι ελευθέρα και νόμιμος και δεν κατάσχονται ταύτα, διότι άλλως ουδέν περιεχόμενον θα είχε η συνταγματικώς κατοχυρουμένη θρησκευτική ελευθερία. Εξ' άλλου κατά την ορθήν έννοιαν των

διατάξεων των άρθρων 1500, 1501 και 1502 του ΑΚ, ο πατήρ, ως ενασκών την πατρικήν εξουσίαν έχει δικαίωμα και καθήκον να καθορίση την θρησκείαν εις την οποίαν το ανήλικον τέκνον του θα κατηχηθή και εάν ακόμα αυτή είναι διάφορος ή και αντίθετος εκείνης την οποίαν πρεσβεύει η σύζυγός του, διότι εν τη ανατροφή και τη επιμελεία, ην έχει ούτος δι' αυτό περιλαμβάνεται και δη πρωτίστως ο καθορισμός του θρησκειώματος τούτου. Περαιτέρω, εν σχέσει προς τας θρησκευτικάς πεποιθήσεις της συζύγου παρατηρητέα τα εξής: Ο σύζυγος υποχρεούται να σέβεται απολύτως πάν ό,τι αφορά εις την θρησκευτικήν συνείδησιν της συζύγου. Δεν δικαιούται να παρεμποδίση ταύτην από του να εκπληροί τα θρησκευτικά αυτής καθήκοντα κατά τας ιδίας της θρησκευτικάς πεποιθήσεις, ούτε να την υποχρεώση καθ' οιονδήποτε τρόπον εις την αλλαγίν και μεταβολήν τούτων, παν αυτή δεν επιθυμεί τοιούτον τι. Εάν η σύζυγος θέλη να μεταβάλη θρησκείαν είναι ελευθέρα προς τούτο, ασχέτως του ότι το εν λόγω γεγονός, εφόσον συνοδεύεται και από έτερα, δύναται, υφ' ορισμένας προϋποθέσεις, να δικαιολογήση λόγον διαζυγίου δι' ισχυρόν κλονισμόν της εγγάμου σχέσεως. Τέλος, κατά το άρθρο 1442 του ΑΚ, προς θεμελίωσιν του υπ' αυτού προβλεπομένου σχετικού και υπαιτίου λόγου διαζυγίου του ισχυρού κλονισμού της εγγάμου σχέσεως, απαιτείται η συνδρομή υπαιτίων πράξεων ή παραλείψεων του ετέρου των συζύγων, αντικειμένων εις τας εκ του γάμου, ως σχέσεως ηθικής και νομικής, απορρέουσες υποχρεώσεις του, αίτινες εξ αντικειμένου κρινόμεναι είναι ικαναί να επιφέρωσι ισχυρόν κλονισμόν εις την σχέσιν του γάμου, ώστε βασίμως η εξακολούθησις της εγγάμου συμβιώσεως να αποβαίνει αφόρητος δια τον αιτούντα το διαζύγιο, εν τη συγκεκριμένη δε περιπτώσει, εκτιμωμένων των προσώπων των συζύγων, του χαρακτήρος αυτών, της πνευματικής, κοινωνικής και ηθικής συγκρότησός τους, του κοινωνικού κύκλου, εν ω διαβιούσι και των εν γένει περιστάσεων, υφ' ας ετελέσθησαν αύται μετά τον γάμον και κατά την διάρκειαν αυτού, όντως επέφερον τοιούτον ισχυρόν κλονισμόν. Πάντως, και τούτο πρέπει να τονισθή ιδιαιτέρως ενταύθα, το θέμα εάν και κατά πόσο τα εν αγωγή περι διαζυγίου, ερειδομένη επί τω ειρημένω λόγω εκτιθέμενα παραπτώματα του συζύγου συνιστούν ισχυρόν κλονισμόν της εγγάμου σχέσεως, δικαιολογούντα, την λύσιν του γάμου υπαιτιότητα αυτού, κρίνεται υπό του δικαστηρίου κατ' αρχήν αντικειμενικώς και είτα ειπείν υποκειμενικώς. Εξ' απάντων των προαναπτυχθέντων δήλον καθίσταται εν συμπεράσματι, ότι το γεγονός ότι η σύζυγος ενώ προ του γάμου της ήτο χριστιανή ορθόδοξος, μετ' αυτόν και δη μετά παρέλευσιν ενίων ετών ησπάσθη τας αποδοκιμαζόμενας υπό του συζύγου της και παντός ορθόδοξου χριστιανού, τας δοξασίας των χιλιαστών και κατέστη μάρτυρας του Ιεχωβά, αυτό καθ' εαυτό δεν αποτελεί εξ αντικειμένου κλονιστικό του γάμου γεγονός, δυνάμενο να θεμελιώση λόγον διαζυγίου, ερειδόμενον επί του άρθρου 1442 ΑΚ. Αντίθετος εκδοχή ου μόνον δεν δύναται να εύρη έρεισμα αμέσως ή εμμέσως εις το άρθρον τούτον ή εις ετέραν διάταξιν ή συνδυασμόν διατάξεων του ΑΚ ή των κειμένων νόμων ή του ισχύοντος Συντάγματος, αλλά αντιθέτως προσκρούει ευθέως προς τας καθιερούσας και προστατευούσας την ανεξιθρησκείαν, την ελευθερίαν της θρησκευτικής συνειδήσεως και την ελευθέραν και ακώλυτον άσκησιν της λατρείας των οπαδών πάσης γνωστής εν Ελλάδι θρησκείας, οια είναι, ως ερρέθη και ρητέον και αύθις, η χριστιανική αίρεσις των χιλιαστών, ως είρηται συνταγματικώς και ποινικώς διατάξεις. Η άποψις δε αύτη, ότι μόνο το ρηθέν γεγονός δεν συνιστά, αντικειμενικώς κρινόμενον, λόγον διαζυγίου, επιρρωνύεται και εκ του ότι ο ημέτερος ΑΚ ού μόνον δεν απαγορεύει τον γάμον χριστιανού ορθοδόξου μεθ' ετεροδόξου ή αιρετικού ήτοι χριστιανού πρεσβεύοντος ουχί το ανατολικόν ορθόδοξον δόγμα, αλλά άλλο δόγμα, ή ως είναι και ο χιλιαστής ή μάρτυς του Ιεχωβά, αλλά απεναντίας ρητώς επιτρέπει τον τοιούτον γάμον, τουθ' όπερ σαφώς

προκύπτει αφ' ενός μεν εκ της διατάξεως του άρθρου 1353 ΑΚ δι' ης θεσπίζεται κώλυμα γάμου μεταξύ χριστιανού και αλλοθρήσκου, εξ ου, κατ' αντιδιαστολή (a contrartio), παρέπεται ότι επιτρέπεται ο γάμος χριστιανού ορθόδοξου μεθ' ετεροδόξου, αφ' ετέρου δε εκ της διατάξεως του άρθρου 1367 εδ. β' του ΑΚ, καθ' ήν ο γάμος χριστιανού του ανατολικού δόγματος μετά χριστιανού άλλου δόγματος, ως και ο γάμος μεταξύ χριστιανών ανηκόντων εις την Ανατολικήν Ορθόδοξον Εκκλησίαν, δέον να ιεροτελεσθή υπό ιερέως της Εκκλησίας ταύτης, διότι άλλως είναι ανυπόστατος. Άλλωστε, εάν ο συνταγματικός ή ο κοινός νομοθέτης εβούλετο την λύσιν του γάμου, επί μόνω τω λόγω ότι η σύζυγος, μετά την τέλεσιν αυτού, έπαυσε να είναι, ως πρότερον και ως ο σύζυγός της, χριστιανή ορθόδοξος και κατέστη ετερόδοξος και δη οπαδός της χριστιανικής αιρέσεως των χιλιαστών, ασφαλώς σαφώς θα εξεφράζετο περί τούτου και θα ελάμβανε τα ανάλογα νομοθετικά μέτρα είτε δια της καθιέρωσης σχετικού λόγου διαζυγίου, είτε δια της θεσπίσεως κωλύματος γάμου μεταξύ χριστιανού ορθόδοξου και ετεροδόξου, ως έπραξε προκειμένου περί γάμου μεταξύ χριστιανού και αλλοθρήσκου (ΑΚ 1353). Έν δε πρόσθετον αξιοσημείωτον στοιχείον, ενισχυτικόν της ορθότητος της προαναφερομένης απόψεως, είναι και το εκ της διεξοδικής ερεύνης του Δικαστηρίου διαπιστωθέν γεγονός ότι ουδέποτε απησχόλησε την ημεδαπήν νομολογίαν αγωγήν διαζυγίου, στηριζομένη εις μόνον το προρηθέν περιστατικόν, καίτοι μυριάκις εφηρμόσθη υπό των δικαστηρίων το άρθρο 1442 του ΑΚ. Αλλά ειρήσθω εν κατακλείδι ώδε, η διάλυσις του γάμου επί μόνω τω ανωτέρω λόγω, αντιτίθεται καταφανώς και προ της ιεράν και υπερτάτην θέλησιν του Θεού, τα θεόπνευστα, υπέροχα και αθάνατα κηρύγματα της Χριστιανοσύνης περί αγάπης, ομονοίας, ισότητος και συγγνώμης και προ παντός προς την θεμελιώδη αρχήν και μεστήν περιεχομένου ρήσιν του Ευαγγελίου «ους ο Θεός συνέζευξεν άνθρωπος μη χωρίζετω», όταν μάλιστα εξ ενός τοιούτου γάμου απεκτήθησαν και υφίστανται ανήλικα νήπια τέκνα έχοντα, λόγω της τοιαύτης ανηλικότητός των άμεσον και μεγίστην ανάγκην της προστασίας, αγάπης και στοργής αμφοτέρων των γονέων των και ίδια της αναντικαταστάτου και μοναδικής οιασδήποτε μητρός των και όντα τελείως άμοιρα ευθύνης επί της ανακυνάσης θρησκευτικής διαφοράς μεταξύ των γονέων των. Εάν όμως η αφοσίωσις και ο φανατισμός της συζύγου προς την εν λόγω χριστιανικήν αίρεσιν, ην μετά τον γάμο της ησπάσθη και ουχί ορθώς ακολουθεί ορθώς, είναι τοσούτον μέγας, ώστε έφθασεν εις το σημείον είτε να ασκή προσηλυτισμόν κατά του χριστιανού ορθόδοξου συζύγου της ή κατά του ανήβου τέκνου των ή να πειράται δι' απλών έστω συμβουλών και συστάσεων να παραπειση και να εμψυχήση και εις το νήπιον εις έτι τέκνον της τας δοξασίας και συνηθείας της ρηθείσης αιρέσεως και να αποσπάσει τούτον από την ορθόδοξον χριστιανικήν θρησκείαν δια των θείων και ωραίων ναμάτων της οποίας γαλουχείται αυτό νομίμω δικαιώματι, υπό του πατρός του και συζύγου της, είτε ίνα διευχαιρένηται εις την διάδοση των εσφαλμένων δοξασιών του χιλιασμού, παραμελεί τα εν γένει συζυγικά και μητρικά καθήκοντά της, τότε αναμφισβητήτως δύναται επί την βάση τοιούτων περιστατικών άτινα τυχόν συνοδεύουσι το προρηθέν γεγονός, να στοιχειοθετηθή λόγος διαζυγίου δι' ισχυρόν κλονισμόν της εγγάμου σχέσεως. Πάντων τούτων δεδομένων, η ένδικος αγωγή υπό το προπαρατεθέν ιστορικόν και αίτημά της, είναι μεν νόμιμος, πλην εν μέρει και δη καθ' ο μέρος στηρίζεται επί των υπ' αριθμ. 5 και 11 (εν τέλει) αναφερομένων ως είρηται περιστατικών, ερειδομένη, ως προς ταύτα, επί των άρθρων 1438, 1442 και 1450 του ΑΚ, όχι δε και ως προς τα λοιπά, τοιαύτα, καθόσον ταύτα δεν αποτελούν προσηλυτισμόν, αλλά συνιστούν άσκησιν του και συνταγματικώς προστατευομένου δικαιώματος της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης και συνοψίζονται εις το γεγονός ότι η εναγομένη τυγχάνει μάρτυς του Ιεχωβά, γεγονός που από μόνο του δεν συνιστά, κατά τα εν τη μείζονι σκέψει

εκτεθέντα, κλονιστικόν του γάμου γεγονός, ικανόν να θεμελιώση ικανόν λόγον διαζυγίου. Μετά ταύτα, εξεταστέα κατ' ουσίαν αποβαίνει αυτή (η αγωγή) μόνον καθ' ο μέρος εκρίθη νόμιμος, ήτοι ως προς τα υπ' αριθ. 5 και 11 αναφερόμενα περιστατικά, άτινα, ανεξαρτήτως των ομολογιών της εναγομένης, εκτιμηθησομένων ελευθέρως κατά την μετ' απόδειξιν συζήτηση (άρθρο 600 § 2 ΚπολΔ), δέον όπως αποδείξη ο ενάγων (άρθρο 338 §. 1 ΚπολΔ). Η απόδειξις αυτών γενήσεται δια παντός, πλην όρκου (άρθρο 600 § 2 ΚπολΔ), νομίμου αποδεικτικού μέσου και μαρτύρων επιτρεπομένων δια το ανέφικτον κτήσεως εγγράφου αποδείξεως, ως εκ της φύσεως των αποδεικτέων (άρθρο 394 § 1 εδ. 'β ΚπολΔ), εφόσον βεβαίως ούτοι (μάρτυρες) δεν είναι πρόσωπα εκ των εν άρθρω 601 αριθ. 2 ΚπολΔ διαλαμβανομένων.

Επειδή εις την υπό κρίσιν αίτησιν, δι' ην ετηρήθη η κατά άρθρο 215 επ. και 682 επ. ΚΠολΔ προδικασία, εκτίθενται τα εξής: Οι διάδικοι ετέλεσαν γάμον κατά το ορθόδοξον δόγμα, την 28.7.1965. Εκ του γάμου τους εγεννήθησαν τα δύο τέκνα αυτών, άτινα είναι ανήλικα και δι' α διωρίσθη προσωρινώς ως επίτροπος η μήτηρ αυτών αιτούσα σύζυγος. Ο καθ' ου φέρεται βαναύσως έναντι της συζύγου αυτού και προσηλυτίζει τα τέκνα τούτων. Ο καθ' ου είναι κατ' επάγγελμα υποδηματοποιός και αποκερδαίνει 10.000 δρχ. κατά μήνα. Οι αιτούντες στερούνται πόρων και περιουσίας. Και, λόγω του κατεπείγοντος, διώκεται η μετοίκηση του καθ' ου, η ανάθεσις της επιμελείας των τέκνων εις την αιτούσαν και η καταψήφισις του καθ' ου εις την κατά μήνα προκαταβλητέαν χρηματικήν διατροφήν των αιτούντων, ο καθορισμός χρήσεως των πραγμάτων της αιτούσης, η καταδίκη του καθ' ου εις χρηματικήν ποινήν δι' εκάστην παράβασιν, η παράτασις προθεσμίας εγέρσεως τακτικής αγωγής και η καταδίκη του καθ' ου εις την δικαστικήν δαπάνην των αιτούντων. Υπό τοιαύτα στοιχεία η αίτησις είναι νόμιμος, ερειδομένη ως προς την σύζυγον επί των διατάξεων των άρθρων 1386, 1387, 1391, 1394, 1388 και 1389 ΑΚ, ως προς τα τέκνα των επί των άρθρων 1476 επ., 1484, 1489, 1603 ΑΚ και κοινώς δι' αμφοτέρους ως προς τα επιβοηθητικά αιτήματα εις τας διατάξεις των άρθρ. 682, 683, 684, 731, 735 και 176 ΚΠολΔ. Δεν είναι όμως νόμιμον το αίτημα παρατάσεως της προθεσμίας της αιτήσεως περί επιδικάσεως διατροφής, κατ' άρθρ. 729 § 5 ΚΠολΔ.

Επειδή, εκ των εκατέρωθεν κλπ., επιθανολογήθησαν τα εξής: Η πρώτη των αιτούντων και ο καθ' ου εν Πειραιεί κατά την 28.7.1965 συνήψαν γάμον κατά το ορθόδοξον δόγμα. Εκ του γάμου εγεννήθησαν δύο άρρενα τέκνα, άγοντα ήδη, αντιστοίχως, το 4^{ov} και 6^{ov} έτος της ηλικίας, ήτοι είναι ανήλικα. Η πρώτη των ανωτέρω διωρίσθη προσωρινώς ειδική επίτροπος των ανηλίκων τούτων δια της υπ' αριθ. 282/1972 διατάξεως του Εισαγγελέως Πρωτοδικών Πειραιώς. Μέχρι του 1968 περίπου ούτοι συνεβίωσαν εν αρμονία. Οι αντίθετοι περί της συμβιώσεως ισχυρισμοί της αιτούσης δεν επιθανολογήθησαν αφού και αυτός ο θετός πατήρ της αιτούσης και οι λοιποί ενόρκως βεβαίωσαντες κατέθεσαν ταυτοσήμως ότι μέχρι του 1968 συνεβίουν άνευ προβλημάτων. Οι διάδικοι ούτοι, ακολουθούντες προ του γάμου τα δόγματα της, κατά τα άρθρα 1 και 2 του τότε ισχύοντος Συντάγματος 1952, επικρατούσης εν Ελλάδι Ανατολικής Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας, γνωστής υπό το όνομα «Νέον Ημερολόγιον», ετέλεσαν μυστήριον γάμου κατά τα δόγματα ταύτης και την εκκλησιαστικήν τάξιν (πρβλ. Α προς Κορινθ. ΙΔ' 40, Ανδρούτσου, Δογματική § 65). Επίσης κατά τα αυτά δόγματα και την αυτήν τάξιν ετέλεσαν το μυστήριον του βαπτίσματος του πρώτου τέκνου τούτων Ιωάννου τη συμμετοχή αναδόχου (Μάρκ. 10.39, 16, 15, 16, προς Εφεσ. Δ' 5, 26, Ανδρούτσου, Δογματική, §§ 54-56). Μετά την γέννησιν του δευτέρου τούτων τέκνου έκαστος των διαδίκων συζύγων επακολούθησε διάφορον θρησκευτικήν τάσιν. Η αιτούσα σύζυγος, έχουσα αρχήθεν θρησκευτικήν έφεσιν και παρακολουθούσα τα συνήθη τελετουργικά στοιχεία και την τάξιν της επικρατούσης θρησκείας επεδίδετο έκτοτε μετά μείζονος αφοσιώσεως εις την τελετουργικήν τάξιν της μη επικρατούσης Ανατολικής Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας κατά το Παλαιόν Ημερολόγιον. Παραλλήλως, εξ άλλου, ο καθ' ου σύζυγος ηκολούθει τας δοξασίας του οργανώσαντος την κίνησιν του Χιλιασμού Ρώσσελ, επί τη βάσει παρομοίων δοξασιών των αιρεσιάρχων Κηρίνθου και των επισκόπων Φρυγίας Παπία και Αρσινόης της Αιγύπτου Νέπωτος. Παρά την εγκατάλειψιν της κοινής των συζύγων αρχικής παιδιόθεν πίστεως, η αιτούσα εχώρησεν εις την βάπτισιν του δευτέρου

τέκνου τούτων Αθανασίου, κατ' ανοχήν του συζύγου ταύτης, όστις, χωρίς να παρεμποδίση την βάπτισιν, επέκρινε την σύζυγον τούτου. Κατά συνέπειαν εξ υπαιτιότητος αμφοτέρων των συζύγων διεσπάσθη η οικογενειακή αρμονία ως προς την βασικήν θρησκευτικήν κατεύθυνσιν τούτων και ομοίως διεσπάσθη η θρησκευτική ενότης των κοινώς συμβιούντων τέκνων αυτών, αφού ο ανάδοχος του πρώτου τέκνου τούτων δεν παρητήθη από της ενώπιον του θρησκευτικού λειτουργού δοθείσης υποσχέσεως περί της πίστεως του τέκνου τούτων. Περαιτέρω έκαστος των διαδίκων συζύγων συνεχώς προσεπάθει να προσελκύση το ενδιαφέρον των τέκνων αυτών προς την πίστιν εκάστου τούτων, αντιστοίχως, η μεν αιτούσα της προς το Παλαιόν Ημερολόγιον, ο δε καθ' ου προς την των δοξασιών του Ρώσσελ. Η οιαδήποτε πίστις και η άρνησις ταύτης αποτελούν δικαίωμα των διαδίκων συζύγων, αφού, δια μεν της διατάξεως του άρθ. 16 Συντάγματος καθιερούται το απαραβίαστον της θρησκευτικής ελευθερίας της βουλήσεως τούτων, νοούντων την ελευθερίαν ως ικανότητα εις ποικίλας πράξεις βαθμηδόν διαπτυσσομένην και ως εκλογήν εκ πολλών προκειμένων. Η προσπάθεια όμως αμφοτέρων τούτων όπως επιδράσουν επί των τέκνων τούτων, μη εχόντων, λόγω της ανηλικιότητος τούτων, την πνευματικήν ωριμότητα όπως, εκ πολλών προκειμένων τάσεων, ακολουθήσουν την τελειότεραν, αντιτίθεται τόσον προς την ελευθερίαν της υπ' αυτών των ιδίων δι' εαυτούς προκριθείσης ελευθερίας της βουλήσεως και προς τας διατάξεις των άρθρ. 16 Συντάγματος 1968, 281, 1502 § 2 ΑΚ, ως το τελευταίον άρθρον ετροποποιήθη υπό του άρθρ. 57 ΕισΝΚΠολΔ. Η αντίθεσις αύτη είναι ειδικότερον η εξής: Τα τέκνα των διαδίκων διαβιούν εις οικισμόν, ένθα οι γονείς και τα τέκνα τούτων κατά το σύνολον, ακολουθούν τα δόγματα και το τελετουργικόν της επικρατούσης εκκλησίας. Ως εικός δε τα τέκνα των διαδίκων, τυχόν τιθέμενα υπό επίκρισιν, το μεν θα διάγουν υπό την συναίσθησιν συμπλεγμάτων, το δε ανδρούμενα θα τεθούν υπό δίλημμα κατακρίσεως των εκκλινόντων της καθολικώς αποδεκτής πίστεως, όπερ, πάση αιτία, δέον να αποτραπή, κατά τας κοινάς δοξασίας αυτών τούτων των γονέων. Τυχόν ανάθεσις της θρησκευτικής επιμελείας εις την τούτο αιτούσαν μητέρα και καθοδήγησις ταύτης εις εκκλίνουσαν από της του πατρός και της κοινωνίας εν η ζώσι ταύτα θρησκευτικής πίστεως, προβλέπεται εγκλείουσα κίνδυνον όπως τα τέκνα επί τη ενηλικιώσει στραφούν κατά της ίδιας της μητρός, εφ' όσον τυχόν τα τέκνα τούτων κρίνουν, εν ελευθέρα πλέον βουλήσει, ότι ηκολούθησαν λελανθασμένην καθ' υποβολήν πίστιν, Το αυτό ακριβώς προβλέπεται έτι μάλλον εις περίπτωσιν αναθέσεως της αυτών επιμελείας εις τον αιτούντα πατέρα. Ταύτα δε, διότι κατά την κοινήν δοξασίαν αμφοτέρων πρέπει να αποφεύγουν ούτοι ως γονείς την εξερέθισιν των τέκνων αυτών. Τόσον ο εν όσον και το έτερον τέκνον, στοιχούμενα προς την του κοινωνικού συνόλου θρησκευτικήν πίστιν της επικρατούσης, εκκλησίας δεν θα ευρεθούν υπό τον κίνδυνον συμπλεγμάτων και κατακρίσεως των γονέων τούτων. Και η βασική της αγάπης πίστις της επικρατούσης θρησκείας και της ομοίας των γονέων τούτων μέχρι της εν ενηλικιώσει των τέκνων κατ' ελευθέραν βούλησιν προτιμήσεως της πίστεως ενός των γονέων αυτών ή τρίτης τινός, κατ' ουδέν θα βλάβη ταύτα, εις ον σκοπόν τείνει η υποχρέωσις των γονέων και των διατάξεων των άρθρ. 26 Συντ/τος 1968 και 1502 ΑΚ.

Επειδή, απεδείχθη αναμφισβήτητος η αγάπη των γονέων προς τα τέκνα τούτων. Αλλ' αμφοτέροι ούτοι δεν έσχον απόλυτον επίγνωσιν των συνεπειών της οιασδήποτε επιδράσεως τούτων επί της θρησκευτικής συνειδήσεως των τέκνων αυτών, παρορμώμενοι από του αρχικού ενθουσιασμού εκ της παρεχούσης ελπίδας δοξασίας, ας ούτοι ως νεωστί προσήλυτοι προσειλκύσθησαν χωρίς να αποκαθαρούν πλήρως, εν μελέτη και εν διατριβή, τα αγαθά από των μη τοιούτων ρήματα εν συσχετίσει προς την πατρογονικήν ή από άλλας θρησκείας. Επομένως,

ήδη αμφοτέροι ούτοι έχοντες εισέτι αναποκάθαρτον την εσωτερικήν θρησκευτικήν κεφαλαιώδη πίστιν τούτων, δεν είναι εισέτι έτοιμοι προς θρησκευτικήν ποδηγέτησιν των τέκνων τούτων, άτινα εγεννήθησαν, ανετράφησαν και μετέσχον των μυστηρίων από λίκνου έως άρτι. Κατά συνέπειαν δι' αμφοτέρους το αντίστοιχον αίτημα αναθέσεως αυτοίς της επιμελείας των τέκνων παρίσταται μη βάσιμον και απορριπτέον.

Επειδή, πέραν της ως άνω βασικής περί την θρησκευτικήν διαπαιδαγώγησιν των τέκνων τούτων αντιθέτως δεν πιθανολογούνται οι αιτιάσεις περί γενετησίων παρεκκλίσεων, ύβρεων, παραβάσεως, της συζυγικής πίστεως, απειλών διακοπής της συμβάσεως κλπ. Αι αμφιβολίαι αυτών ταύτων των διαδίκων περί την ορθήν άσκησιν των δικαιωμάτων αυτών προκύπτει εκ του γεγονότος ότι ουδείς τούτων εκδιώκει τον έτερον εκ της οικίας ούτε αποχωρεί εκ ταύτης αλλά, διαπορών, επιζητεί την υποστήριξιν εαυτού επί τη βάσει των θρησκευτικών πεποιθήσεων εκάστου τούτων. Ενώ αυτοί ούτοι δεν δέχονται να υποβληθούν κατά την πίστιν των εις όρκον, εν τούτοις παρωθούν ετέρους εις όρκισιν, εξ ης αιτίας ενδεικνύεται ότι ούτοι δεν τηρούν πρώτοι εν υπομονή τας βασικάς τούτων δοξασίας. Εκ μόνης δε της διαφωνίας ταύτης των τέκνων τούτων δεν συντρέχει επείγουσα επίπτωσις προς εξηναγκασμένον διαχωρισμόν των συζύγων αφού δεν υπάρχουν μεταξύ των διαδίκων έτεροι αιτίαι προς μετοίκησιν του ενός τούτων. Αι φανεραί ως άνω αιτίαι δεν πιθανολογούνται. Εάν υφίστανται και έτεροι τοιαύται, εφ' όσον δεν ετέθησαν υπ' όψιν, δεν δημιουργούν την απαραίτητον προϋπόθεσιν κρίσεως. Κατά συνέπειαν δέον να απορριφθή η αίτησις.

Επειδή, εν όψει των ανωτέρω, η επιμέλεια των τέκνων δεν πρέπει να μεταβληθή. Ειδικώς όμως η θρησκευτική διαπαιδαγώγησις τούτων δεν επιτρέπεται να μεταβληθή, διαφόρως προς την αρχικήν των τέκνων θρησκευτικήν πίστιν κατά την επικρατούσαν θρησκείαν, υφ' ήν εγεννήθησαν και διαβιούν έκτοτε ταύτα. Εν όψει τούτων οι διάδικοι σύζυγοι πρέπει να απόσχουν της επί των τέκνων αυτών επιδράσεως. Η δε ρύθμισις αύτη της διαπαιδαγωγήσεως, διάφορος ούσα από της αιτουμένης, δεν απαγορεύεται, αλλ' επιβάλλεται εκ του συμφέροντος των τέκνων κατ' άρθρ. 1503 ΑΚ, ως ετροποποιήθη υπό του άρθρ. 57 ΕισΝΚΠολΔ (Α.Π. 16/1972 ΝοΒ 20 501). Εξ άλλου δε συντρέχει το γε νυν έχον περίπτωσις αναθέσεως της επιμελείας εις τρίτους, όπερ τυχόν, εν αντιθέσει ενεργείας εις το μέλλον, θέλει κριθή.

ΑΠ 612/1974, ΝοΒ 1975, σελ. 168
[προσηλυτισμός τέκνου από χιλιάστρια μητέρα].

Επειδή κατά την διάταξιν μεν του άρθρ. 1501 ΑΚ ο πατήρ ασκών την πατρικήν εξουσίαν επί του ανηλικού τέκνου του (άρθρ. 1500 ΑΚ), έχει δικαίωμα και καθήκον να επιμελήται του προσώπου αυτού, κατά την διάταξιν δε του άρθρ. 1502 αυτού η επιμέλεια περιλαμβάνει και την ανατροφήν του τέκνου. Εκ των ανωτέρω διατάξεων προκύπτει σαφώς ότι μόνος ο πατήρ, ως αρχηγός της οικογενείας και έχων το δικαίωμα της ανατροφής του τέκνου, εν ω εμπεριέχεται και το της θρησκευτικής τοιαύτης υπό την επιφύλαξιν της μη καταχρηστικής ασκήσεώς του (άρθρ. 1502 εδ. τελ) αποφασίζει περί της θρησκείας ή της θρησκευτικής αιρέσεως, ην τούτο δέον ν' ακολουθήσῃ. Εξ άλλου εκ της διατάξεως του άρθρ. 1442 ΑΚ προκύπτει σαφώς ότι δια την στοιχειοθέτησιν του εξ αυτού λόγου διαζυγίου, απαιτείται η συνδρομή υπαιτίων πράξεων ή παραλείψεων του ετέρου των συζύγων, αντικειμένων εις τας εκ του γάμου, ως σχέσεως νομικής και ηθικής, αρχάς, ικανών, κατά κρίσιν αντικειμενικήν να επιφέρωσι κλονισμόν της εγγάμου συμβιώσεως. Η κρίσις του δικαστηρίου της ουσίας αν αι αποδειχθείσαι πράξεις ή παραλείψεις είναι εκ των δυναμένων να επιφέρωσι κλονισμόν της εγγάμου συμβιώσεως, υπόκειται, ως έννοια νομική, εις τον έλεγχον του Αρείου Πάγου, εάν όμως εν τη συγκεκριμένη περιπτώσει αύται επέφερον πράγματι τον κλονισμόν, ώστε βασίμως η εξακολούθησις της εγγάμου συμβάσεως ν' αποβαίνη, δια τον αιτούντα το διαζύγιον αφόρητος, ως πραγματικόν γεγονός, κρίνεται ανελέγκτως υπό του δικαστηρίου της ουσίας.

Επειδή το Εφετείον, ως προκύπτει εκ της προσβαλλομένης αποφάσεώς του, μετ' ανέλεκτον εκτίμησιν των αποδείξεων, εδέχθη ότι η αναιρεσειούσα, τελούσα εν νομίμω γάμω μετά του αναιρεσιβλήτου, από της 17 Απριλίου 1966, προσεχώρησεν, από του έτους 1971, χριστιανική ορθόδοξος ούσα, εις την αίρεσιν των μαρτύρων του Ιεχωβά, ότι εφεξής προσεπάθησεν επιμόνωσ ν' αποσπάση από την ορθόδοξον Χριστιανικήν θρησκείαν δια να προχωρήσωσιν εις την ανωτέρω αίρεσιν τον τε αναιρεσειόντα σύζυγόν της, ορθόδοξον όντα χριστιανόν, προς ον ειδικώτερον εκδήλωσε την 1 Δεκεμβρίου 1971 «θα σε κάμω Ιεχωβά» και το ηλικίας επτά ετών άρρεν τέκνον των, όπερ κατά διδασκαλίαν του αναιρεσιβλήτου, ενασκούντος το δικαίωμα ανατροφής του, ακολουθεί την ην και εκείνος θρησκείαν, προς το οποίον και δη κατά τους μήνας Οκτώβριον και Νοέμβριον 1971 συνέστησε εν αγνοία του αναιρεσιβλήτου, «να μη κάμνη τον Σταυρόν του διότι θα τον τιμωρήση ο Θεούλης», τούτο δε παρέλιπε πράγματι να κάμνη, το σημείον του Σταυρού και κατά την ώραν της προσευχής εν τω σχολείω και ότι εκ της ανωτέρω προσπαθείας της εδημιουργούντο μεταξύ αυτής και του αναιρεσιβλήτου προστριβαί με αποτέλεσμα, από του Δεκεμβρίου 1971, να επέλθη χωρισμός των, αν και εν τη αυτή οικία διαμενόντων, από τραπέζης και κοίτης. Κρίναν περαιτέρω το Εφετείον ότι αι ας εδέχθη πράξεις της αναιρεσειούσης, αίτινες δύνανται να στοιχειοθετήσωσι και τον ποινικώς κολαζόμενον προσηλυτισμόν, είναι εκ των δυναμένων, να επιφέρωσι, κατ' αντικειμενικήν κρίσιν, κλονισμόν της σχέσεως του μετά του αναιρεσιβλήτου γάμου των, εν τη εκτεθείση έννοία δεν παρεβίασε την διάταξιν του άρθρου 1442 ΑΚ. Οθεν ο πρώτος λόγος αναιρέσεως... απορριπτέος.